

Irena Gantar Godina

NOVOSLOVANSKA IDEJA IN SLOVENC

I.

Češka je imela ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja med Slovani v monarhiji gotovo največji ugled in vpliv, obenem pa je nudila zgled, kako se aktivno in učinkovito zavzemati za svoje nacionalne zahteve. Kot zgled je Češka nastopala tudi s svojo gospodarsko in kulturno razvitostjo, tako da so tudi ideje, ki so prihajale odtod, praviloma vedno našle odmev tudi v drugih delih monarhije. Ena takih idej je bila ideja neoslavizma/novoslovanstva,¹ ki je temeljila na prepričanju, da se morajo Slovani upreti nemški agresiji skupaj z Rusijo kot največjo samostojno slovansko državo. Sam izraz je prvi uporabil ruski publicist M. M. Fedorov, sicer tudi finančni minister, ki je izdajal slovansko naravnani časopis 'Slovo'; sodeloval je pri ustanavljanju Društva za slovanske vede v Petrogradu, pa tudi na vseh sestankih in shodih novoslovanov.

Med češkimi politiki pa je bil dr. Karel Kramář² eden prvih, ki je videl v sodelovanju z Rusijo velike možnosti za zaščito in uveljavitev slovanstva nasproti nemštvu. Kramář je bil sprva član Masarykove realistične skupine, že 1893 je skupaj z Masarykom, Gollom in Kaizlom vstopil v Mladočeško stranko. Kmalu je med Masarykom in Mladočeško stranko prišlo do razkola, tako da je ta iz stranke izstopil, Kramář pa je v okviru stranke svojo politično dejavnost osredotočil na snovanje t. i. nove češke politike. Že 1896 je na Dunaju izdal delo »Das Böhmische Staatsrecht«, v katerem se je zavzemal za dosledno upoštevanje češkega državnega prava, za češke zgodovinske pravice, to je, za legitimnost čeških zahtev po češkem kraljestvu. S parlamentarno krizo, ki so jo izzvale Badenijeve jezikovne reforme in nemške reakcije nanje, je v članku »Prihodnost Avstrije« v Revue de Paris leta 1899 nakazal, kako si predstavlja novo češko politiko.³ Le-ta naj bi bila nujna zaradi nemškega radikalizma, ki ogroža predvsem Slované v Avstriji, obenem s tem pa ogroža obstoj in prihodnost Avstrije same. Nova češka politika naj bi temeljila predvsem na tesnejši povezavi Avstrije z Rusijo, kar bi bistveno olajšalo položaj Slovanov v monarhiji. O tem je pisal tudi v Pripombah k češki politiki,⁴ kjer se je zavzel tudi za gospodarske zveze med Avstrijo in Rusijo. Po letu 1905, ko je Rusija postala ustavna monarhija, se je zdela Kramářeva ideja sodelovanja vseh Slovanov že bolj uresničljiva. Zato si je prizadeval za čim tesnejše stike z drugimi slovanskimi politiki in izobraženci, kar je bilo toliko lažje, ker je bila njegova žena Rusinja.⁵

¹ O novoslovanstvu je v češki historiografiji veliko napisanega. Med najpomembnejša dela sodi Zbornik Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, urednik V. Štátný, Praha 1888; prav tako Otto Urban, Česka společnost 1848—1918, Praha 1882. Veliko del obravnava novoslovanstvo v okviru prikaza Kramářeve politične dejavnosti v Mladočeški stranki. Zelo uporabno in zelo informativno je delo, ki ga je 1957 izdal Hans Kohn, Pan Slavism, Vintage Books, New York, ki novoslovanstvo idejno obravnava v okviru celotne slovanske problematike. Najbolj celovito je novoslovanstvo gibanje in idejo predstavil Paul Višný v monografiji »Neo-Slavism and the Czechs«, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

V slovenski historiografiji nisem zasledila posebne obravnave tega vprašanja; najbolj zgoščeno informacijo o novoslovanški ideji je podal Vasilij Melik v spremni besedi k Hribarjevimi spominom: Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 619—661.

² Dr. Karel Kramář, 27. 12. 1860—26. 5. 1937. Obiskoval je univerzi v Berlinu in Strassburgu. Leta 1884 je doktoriral iz prava na Karlovi univerzi v Pragi. Studiral je tudi v Parizu in Londonu; bil je prvi Čeh, ki je študiral na pariški L'école des sciences. Vpliv Kramářa in Mladočeške stranke na Slovence bi zaslužil posebno obravnavo.

³ André Chéradame, Evropa a otázka rakouska na prahu XX. století, V Praze 1901, str. 27.

⁴ Karel Kramář, Památky české politice, Praha 1906.

⁵ Josef Kalvoda, The Genesis of Czechoslovakia, East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, 1986, str. 15.

Po letu 1903 se je dokaj radikalno spremenila ruska zunanja politika. V večji meri se je obrnila k slovanskim narodom. K temu so poleg zunanjepolitičnega položaja prispevali tudi nekateri — sicer redki — ruski izobraženci, ki so nastopali proti povezovanju Rusije z Nemčijo. Rezultat nove, proslovanske usmeritve Rusije sta bili malo kasneje ustanovljeni dve slovanski društvi. Prvo je bilo v Moskvi Društvo za slovansko kulturo, drugo v Petrogradu Društvo za slovanske vede. V Rusiji so bila tudi vedno glasnejša opozorila ruski politiki, naj si Rusija med Slovani ponovno pridobi zaupanje; poudarjali so, da Rusija ne namerava Slovanov ne ovirati ne omejevat pri njihovem kulturnem in gospodarskem razvoju. Veliko teh sprememb v zunanji pa tudi notranji politiki je bilo v tesni povezavi s politiko Petra Stolypina, ruskega ministrskega predsednika od 1906 do 1911. Kramar je veliko sodeloval s Stolypinom, ki ga je načelno vseskozi podpiral, toda mnogi slovanski politiki in izobraženci tega sodelovanja niso odobravali.

Za prvo obdobje novoslovanskega gibanja je bilo sodelovanje s Poljaki gotovo med najpomembnejšimi. Med Poljaki, ki so bili poleg Čehov najštevilnejši slovanski narod v monarhiji, je bila slovanska ideja sicer vseskozi prisotna, toda med nekaterimi izobraženci (z duhovščino), precej nepopularna. Poljaki so vztrajali pri poudarjanju državnega prava in katolištva, ki da je ogroženo s strani ruske politike. Eden prvih, ki je videl v povezovanju Slovanov predvsem zaščito proti germanizaciji, je bil Feliks Koneczni, urednik lista *Swiat Slowianski*⁶ in kustos Jagellonske biblioteke. Še pomembnejši je bil v tem smislu duhovni oziroma politični preobrat Romana Dmowskega, sprva predstavnika najbolj ekstremnega poljskega nacionalizma. Dmowski je še leta 1895 stal na strogo nacionalističnem stališču. Zavzemal se je za Veliko Poljsko, ki bi nastala z odvzgom ozemlja Avstriji, Prusiji in Rusiji. Po letu 1905 je na spremembo njegovega stališča vplivala spremenjena politika Rusije do Poljakov, pa tudi spoznanje, da je za Poljake mnogo nevarnejša velikonemška politika.

Ideja slovanske vzajemnosti je bila tradicionalno popularna tudi na Hrvaškem. Stjepan Radić⁷ je že 1895 zagovarjal tezo o slovanski vzajemnosti, sprva s stališča Masarykovega pojmovanja slovanske ideje, kasneje pa je stališče spremenil in aktivno sodeloval na prvem novoslovanskem kongresu v Pragi. S Kramarjem so skoraj od vsega začetka sodelovali tudi nekateri drugi hrvaški politiki, na primer Tresić-Pavičić, Mandić in Ljuba Babić-Gjalski. Tudi med hrvaško Napredno omladino je bilo nekaj simpatizerjev novoslovanske ideje, saj so menili, da bi lahko to idejo prenesli tudi na jugoslovanske razmere. Mirjana Gros trdi, da je prav ideja novoslovanstva med Napredno omladino še okrepila jugoslovansko.⁸

Tudi Slovaki so imeli nekaj povezav s slovanstvom.

Ukrajinci so bili v posebnem položaju: v novoslovanskem gibanju niso hoteli sodelovati predvsem zaradi ruske in avstrijske politike. Ruska politika je Ukrajincem omejevala vsakršen političen, gospodarski in kulturni razvoj. Avstrijska politika je dajala »svojim« Ukrajincem ravno toliko koncesij, da so bili s tem do neke mere zadovoljni; kljub temu so bili konflikti s Poljaki prevladujoči in Taaffejevo priznanje avtonomije Poljakom in poljskega jezika kot uradnega, je te konflikte še poglobilo. Značilna je izjava ukrajinskega zgodovinarja Mihaila Hruševskega, ki je bil od 1894 profesor ukrajinske zgodovine na Univerzi v Lvovu ter urednik glasila Društva Ševčenko (*Zapysky*).

⁶ *Swiat Slowianski* je začel 1901 izdajati »Slovanski klub« v Krakovu; prvi urednik je bil Marian Sdzlechowski, kasneje je uredništvo prevzel Feliks Koneczni.

⁷ Radić se je že v Hrvatski Misl, ki jo je izdajal v Pragi leta 1896, zavzemal za povezave Hrvatov z ostalimi slovanskimi narodi, po vrnitvi v Zagreb (1902) pa je izdal brošuro »Kako ćemo iz našega zla u dobro«; tu je predvsem poudaril, da so Hrvati usodno povezani s Srbi na eni strani, na drugi strani pa s Slovenci in Bolgari. »Od narodne sloge da prijedemo na slavensko bratinstvo s Česima i Slovacinima, s Poljacima i s Rusima, a napokon da tu svoju narodnu i slavensku politiku okrunimo Iskrenom i trajnom ljubavlju ku plemenitomu i jakomu ruskom stricu.« (Stjepan Radić, *Politički spisi*, Znanje, Zagreb 1971, str. 23).

⁸ Mirjana Gros, *Hrvatska napredna omladina*, *Historijski zbornik*, Zagreb 1972, str. 88.

»Bistvo novoslovanstva je v tem, da je naperjen proti nemškemu narodu. Toda ta narod ni storil Ukrajincem nič slabega. Zakaj bi se ti, ki jih zatirajo Poljaki in Rusi, borili proti Nemcem? Protinemško novoslovanstvo je naperjeno proti zahodni civilizaciji, ki pa je Ukrajinci ne bomo nikoli opustili. Novoslovanstvo je orodje reakcije, mi pa smo bili vedno na strani napredka.«⁹ Kljub temu je bil eden prvih Kramařevih sodelavcev Ukrajinec Glibovicki,¹⁰ ki pa je spadal v t. i. skupino »rusofilov«.

Tudi med Slovani, ki niso živel v okviru monarhije, so bile težnje pò tesnejšem sodelovanju s slovanskimi narodi dokaj izrazite, zlasti med Srbi. V Srbiji se je 1903 radikalno spremenila tako notranja kot zunanje-politična usmeritev. Odpor do avstrofilstva je bil sprva prisoten predvsem med inteligenco, kasneje pa je nujnost povezovanja spoznala tudi politika. Pomembna je bila zunanje-politična preusmeritev na Rusijo, kar je bilo predvsem v ruskem interesu — tako s stališča utrjevanja pravoslavja kot s stališča izrivanja avstrijskega vpliva na Balkanu. Med najbolj dejavnimi je bila srbska akademska mladina v Beogradu, ki je delovala predvsem za osvoboditev Srbov izpod avstrijske oziroma ogrske nadvlade. Bila je pod precejšnjim vplivom anarhističnih idej iz Rusije. V svojem listu »Slovenski Jug« so natisnili svoje politične zahteve: 1. Balkan balkanskim narodom na najširši liberalno-humanitarni osnovi; 2. Ta princip se da izvesti le združeno s slovanskim in anglo-romanskim blokom; 3. Dokler je Rusija avtokratska in pravoslavna, dokler ne priznava Poljski polne politične avtonomije, dokler Rusija hodi z oficijelno Avstrijo, je nemogoče rešiti vseslovansko vprašanje.«¹¹ Kot dokaz, da Rusija še ni pripravljena na enakopravno sodelovanje, so v »Slovenskem Jugu« ponatisnili »vseslovanski program«, ki ga je objavil list »Rossija«: »1. Slovanski narodi se imajo podčinjati ruski oblasti. 2. Poljsko vprašanje je rusko-poljsko vprašanje ter ne briga ostalih Slovanov. 3. Poljaki se imajo v interesu Slovanstva okleniti Rusije. 4. Slovani potrebujejo veliko, pravoslavno avtokratsko državo.«¹² Objava teh zahtev je tedaj pa tudi kasneje mnogim nasprotnikom sodelovanja z Rusijo služila kot dokaz za ruski hegemonizem in njeno nepripravljenost, priznati drugim Slovanom pravico do samostojnega razvoja. Kljub temu so tudi srbski predstavniki sodelovali v novoslovanskem gibanju. Tudi med Bolgari je bilo v tem času vedno več simpatij do slovanske vzajemnosti. Sprva je sodelovanje potekalo predvsem na področju dijaških in študentskih stikov, kasneje so se pojavili tudi interesi za sodelovanje na gospodarskem in kulturnem področju. Tudi v Bolgariji je bilo ustanovljeno Slovansko dobrotvorno društvo, ki pa je bilo usmerjeno predvsem na sodelovanje z Rusijo. Idejo slovanske vzajemnosti so v Bolgariji podpirali predvsem redki izobraženci, in to ni bila uradna politika.

Na Slovenskem so bile simpatije do Češke in do slovanske ideje vseskozi prisotne. Ideja sodelovanja z drugimi Slovani oziroma ideja slovanske vzajemnosti je bila zapisana v programih obeh meščanskih strank, prav tako v programu skupine realistov¹³ in v programu Narodno-radikalnega dijaštva.¹⁴ Med najbolj dejavnimi na tem področju sta bila gotovo Ivan Hribar in Fran Podgornik. Ivan Hribar je že 1884 skupaj z Ivanom Tavčarjem začel izdajati list »Slovan« (izhajal do 1887). Z njim je želel Slovence »natančneje seznanjati z razmerami pri drugih slovanskih narodih, ter tako buditi v njih čut za slo-

⁹ Hans Kohn, *Panslavism*, str. 249. O Ukrajincih tudi Robert A. Kann, *The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy*, Vol. I., pogl. XIII, Columbia University Press, New York, str. 318–332.

¹⁰ M. Glibovicki (pisano tudi Hilbovicki) in A. Markov sta bila predstavnika Ukrajincev v avstrijskem parlamentu. Hribar ju v spominih označuje kot »Rusa« — *Mojl spomini*, I. del, Ljubljana 1983, str. 221.

¹¹ Rdeči prapor, 20. 6. 1908, št. 49.

¹² Prav tam.

¹³ Kaj hočemo — *Poslanica slovenski mladini*, Ljubljana 1901, str. 13.

¹⁴ V Resoluciji s 1. shoda 1905 v Trstu je navedena predvsem želja po obiskovanju slovanskih univerz.

vansko vzajemnost»...¹⁵ Hribar je propagiral učenje slovanskih jezikov, zlasti ruskega, spodbujal obiskovanje slovanskih dežel. Veliko je pripomogel k ustanovitvi ruskih »krožkov«, v okviru katerih naj bi slovenci dijaki prebirali slovansko, zlasti rusko literaturo. Kot je ugotovil Hribar sam, je na ta način dosegel »razveseljive uspehe na poprišču slovanske vzajemnosti in kar se tiče odgoje v smeri slovanskega ponosa«...¹⁶ Tudi Fran Podgornik je s svojim listom »Slovanski svet« propagiral predvsem Rusijo in njen pomen za ostale Slovence, obenem s tem pa tudi slovansko bogoslužje.¹⁷

II.

Predhodnica in spodbuda za začetek razmišljanj o novem, drugačnem slovanskem povezovanju je bila gotovo manifestacija, ki so jo Čehi 1898 organizirali v Pragi. To je bilo zborovanje ob stoletnici rojstva Františka Palackega ter ob 50-letnici prvega vseslovanskega shoda v Pragi leta 1848. V okviru številnih kulturno-političnih in znanstvenih manifestacij je bil takrat tudi 1. časnikarski shod, ki se ga je udeležil tudi Ivan Hribar in bil celo predsedujoči. Sam se shoda spominja in izvolitev za predsednika razlaga z dejstvom, da je bilo njegovo ime med Čehi takrat že tako znano (pa tudi v slovanskem svetu sploh) »da se je sklicateljem shoda samo po sebi umevno zdelo, da mu predsedujem jaz. Res sem bil soglasno izvoljen...«.¹⁸ Za samo gibanje oziroma za Kramařevo vizijo povezovanja Slovanov in Avstrije z Rusijo je bila pomembna tudi prisotnost ruskega odposlanca Komarova, ki je v svojem govoru poudaril rusko solidarnost z bojem Slovanov proti nemštvu ter obenem izrazil tudi upanje, da bodo Slovani nekega dne uspeli preseči vse razlike, ki jih trenutno razdvajajo, ki pa bi jih morale v bistvu združevati. Konkreten rezultat tega shoda je bila odločitev, da začnejo v Pragi izdajati novo glasilo, *Slovanský Přehled*; katerega urednik je postal Adolf Czerný. List je bil namenjen predvsem seznanjanju Slovanov z dogodki z vseh področij v slovanskem svetu, hkrati pa naj bi poudarjal in pospeševal idejo slovanske vzajemnosti. Toda kljub optimističnim tonom v Pragi 1898 se je stara ideja slovanske vzajemnosti vseeno izkazala kot neučinkovita v boju proti nemški agresivnosti, medtem ko je bila za konkretno delo še vedno preveč abstraktna. Obenem pa so bili do slovanske ideje in njene povezave z Rusijo še vedno zelo kritični, predvsem pa do Rusije nezaupljivi. Idejo ponovnega »prevrednotenja« slovanske vzajemnosti je z novim geslom »svoboda, bratstvo, enakost« formuliral Kramař, ki je po dogodkih v Rusiji leta 1905 pričakoval drugačno rusko zunanjo in notranjo politiko. Zlasti je pričakoval drugačno nacionalno politiko, ki bi Slovanom omogočala učinkovitejši odpor proti germanizaciji oziroma nemškemu Drang nach Osten.

Manifestacija, ki je še dodatno spodbudila Kramařa in njegove somišljenike k razmišljanju o novem vseslovanskem gibanju, je bil 5. sokolski zlet julija 1907 v Pragi. Zlet je bil pomemben tudi zato, ker se ga je udeležilo precejšnje število ruskih politikov in kulturnih delavcev; udeležili so se ga takorekoč predstavniki vseh slovanskih narodov z izjemo Poljakov, ki so istočasno organizirali svoj zlet v Lvovu. V Pragi so bili tudi Slovenci, Ivan Hribar, Ivan Sernek in Otokar Rýbař. Manifestacija je močno odmevala tudi na Slovenskem. Najobširneje je o tem poročala goriška Soča, kjer so poudarili, da je zlet še potrdil prepričanje o potrebi po širšem in tesnejšem sodelovanju Slovanov.¹⁸

Skoraj istočasno je, kot navaja v Spominih Ivan Hribar,¹⁹ ruski profesor Borzenko z univerze v Odessi namenil večjo vsoto denarja za to, da bi se vsako

¹⁵ Hribar, Spomini I., str. 106.

¹⁶ Nav. d., str. 183.

¹⁷ Fran Podgornik je od 1889 do 1898 izdajal revijo *Slovanski svet*, leta 1901 je bil izdajatelj lista *Glas*, ki sta ga na Dunaju izdajala Stjepan Radić in Svetozar Pribičević. O Franu Podgorniku glej Janko Pieterski, *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade*, *Zgodovinski časopis* 1975, str. 263–275.

¹⁸ V. vsesokolski zlet v Pragi, Soča, 22. junij 1907.

¹⁹ Hribar, Spomini I., str. 221.

leto »vršili sestanki zastopnikov vseh slovanskih narodov...«. Njegovo dejanje je spodbudilo zastopnike vseh slovanskih parlamentarnih klubov, da so se zbrali na posvetovanju in se odločili za konkretno akcijo, s katero bi dokazali, da »slovanska solidarnost ni prazna beseda in ne utopija...«.²⁰ Že na drugi seji so se zbrali odposlanci Čehov, južnih Slovanov, Poljakov in Rusov. Slovence so zastopali Hribar, Krek, Roblek in Štrekelj, pa tudi Mandić, ki je bil sicer Hrvat, a je zastopal slovenski istrski volilni okraj. Za predsednika so izvolili Hribarja, podpredsednika sta bila Kramar in Glibovicki. Tajnik je postal Tresić-Pavičić. Iz Hribarjevega poročila o sestanku je razvidno, da si poslanci niso bili enotni glede zamisli o slovanskih shodih; medtem ko so večinoma podprli Kramarjevo zamisel, naj bi bili shodi čim pogostejše, je Poljak Tomaszewski trdil, da sedanji sestanki zadoščajo. Kramar se je zavzemal za čim širšo sestavo sestankov, na katerih naj bi sodelovali vsi sloji prebivalstva. Prav tako je poudaril potrebo, da imajo shodi čimbolj slovanski značaj. Menil je, da ne bi smeli in bi bilo tudi nevarno, če bi na sestanke vabili poslance ogrskega ali nemškega državnega zbora. V tem primeru bi poznanski Poljaki ali Slovani na Ogrskem »čutili železne pesti svojih vlad...«.²¹ Svoj program je v tem času Kramar imenoval »novi veliki program«, katerega temelj naj bi bila »dogma«: enakost, svoboda, bratstvo vseh slovanskih narodov. Po tem, pogojno rečeno, ustanovitvenem sestanku, so se v podobni sestavi zbirali slovanski poslanci na rednih sestankih pri Kramarju v Pragi. Na enem takih sestankov so se dogovorili, da bodo pripravili prvo predposvetovanje v Petrogradu.

Hribarjeva dejavnost in Kramarjeve ideje so močno odmevale tudi v slovenski javnosti. Slovenski, zlasti liberalni tisk je precej natančno spremljal razvoj novoslovanskega gibanja. Že leta 1907 je Naš list ponatisnil anketo, ki jo je leta 1906 razpisal češki literarni list Máj. V anketi so sodelovali mnogi kulturni in politični delavci iz večine slovanskih dežel. Glavna tema je bila seveda novoslovanska ideja. Postavljeni sta bili dve vprašanji: Ali je vzajemno delo slovanskih narodov v državi mogoče in v kateri smeri? In: Kako si predstavljate, da bi moglo biti vzajemno postopanje najpametneje urejeno? Uredništvo Našega lista je dodalo tudi misli nekaterih slovenskih politikov in izobražencev. Zanimivo je, da so skoraj vsi slovenski anketiranci videli največ možnosti na področju kulturnega sodelovanja. Tako je Anton Aškerc zapisal, da sicer priznava potrebo po skupnem delovanju na vseh poljih, toda »najbolj nujno je jezikovno vprašanje. Potreba je, da bi izobražen Slovan razumel druge in govoril v svojem jeziku. Tako bodo omogočeni potrebni kulturni stiki. Vse drugo je stvar primerne organizacije...«.²² Tudi Gustav Gregorin, odvetnik in izdajatelj tržaške Edinosti, je na slovansko vzajemnost gledal predvsem s kulturno-literarnega stališča. Poudaril je, da bi morali Slovani delovati za to, da »bi skupna slovanska izobrazba vnikla v slovansko družbo...«, zato je priporočal predvsem organizacijo skupnega slovanskega knjižnega trga, s pomočjo katerega bi se lahko širilo jezikovno znanje in pripravljala tla za določen način skupnega občevarja slovanske inteligence.²³ Matija Murko, profesor slavistike na graški univerzi, se je zavzemal za skupen nastop na področju znanosti, literature in umetnosti. »Slovanska akademija in učena Društva bi se mogli sporazumeti glede delitve nalog in predočiti si skupno delo. Slavistične študije je treba povznesti (popularizacija slavističnega znanja po šolah). Urediti pouk v materinščini po srednjih šolah tako, da bi bili učenci naučeni lahko se po slovansko sporazumeti...«.²⁴ Trnovski župnik Ivan Vrhovnik je na novoslovansko idejo gledal predvsem s stališča narodnostnega vprašanja, tako slovenskega kot slovanskega nasploh. Poudaril je, da je v zgodovini dovolj dokazov za trditve, da je slovanstvo celota. »Preteklost priča, da je skupno slovansko posto-

²⁰ Nav. d., str. 222.

²¹ »Slovanska vzajemnost«, št. 17, 25. april 1908.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

panje mogoče. Vsaka ponemčena dušica je udarec za vse slovanstvo. Bilo bi treba »Šolske slovanske družbe« v državi...²⁴ Na gospodarski pomen povezovanja Slovanov sta opozorila predvsem Henrik Tuma in poslanec Josip Lenarčič, predsednik trgovske in obrtne zbornice. Lenarčič je trdil, da je za Slované povezovanje »naravnost pogoj bodočega obstanka. Predvsem na gospodarskem polju. Pogoj je, da se zasigura sredstvo medsebojnega sporazumevanja. Dokler se Slovani sporazumevajo s pomočjo tujega jezika, ni mogoče nikako zedinjenje...«²⁵ Gospodarski problem je Tuma zastavil povsem drugače kot Lenarčič. Tumov odgovor je uredništvo označilo kot »historično-biološko stališče«; Tuma je poudaril, da je »naravna naloga Čehov in Jugoslovanov, da to napredovanje Nemcev zaustavijo. Obe skupini sta i po strani gospodarsko navezani druga na drugo... Idejno navdušenje pomaga gospodarskemu razvoju plemen. Naloga pride na organizacijo raznih kulturnih oddelkov.«²⁶ Že v tem obdobju je bil Tuma do Kramarjeve in Hribarjeve dejavnosti precej zadržan, zlasti zaradi nezaupanja do Rusije, kar je leto kasneje povsem jasno izrazil v zapisih v Rdečem praporju. Seveda so se za gospodarsko sodelovanje zavzemali tudi ostali, neslovenski anketiranci, na primer František Prochaszka, ravnatelj Deželne banke v Pragi, pa gimnazijski ravnatelj iz Tarnowa R. Zawilinski, ki je priporočal predvsem »veliko slovansko trgovsko in industrišno zvezo...«²⁷

Med odgovori Slovencev je bil gotovo najzanimivejši Hribarjev, ki bi moral biti objavljen tudi v češkem Máju, toda, kot navaja Višný,²⁸ ga je poslal prepozno in je bil zato objavljen šele leta 1911. Hribar je v anketi poudaril, da morajo »Slovani v Predlitvi najtesneje sodelovati na vseh poljih, tudi v politiki. S Slovani druge državne polovice je možen skupen postop le na kulturnem in gospodarskem polju. Isto velja o vseh drugih Slovanih izven meja...«. Hribar je poudaril, da »ni res, da bi razlike v interesih med slovanskimi plemeni bile tako velike, da bi bil skupen politični nastop izključen. Nasprotno: potrebno je le najti točke, kjer se interesi stikajo in pokaže se, da je skupnih interesov mnogo več in mnogo važnejših kot pa drugih. Bilo bi dobro sestaviti v ta namen parlamentarni organ...«²⁹ Za nekaj podobnega se je zavzel v svojem odgovoru tudi Luka Svetec, ki je predlagal »skupno slovansko obrambo«, kajti »treba je priboriti prava za vsakega člana društva, radi tega je treba skupnega organizma...«. Za vsak narod Svetec predlaga Narodni svet, ki bi bil zastopan v osrednjem Slovanskem svetu.³⁰ Podobno sta razmišljala tudi dr. Josip Hergold, poslanec in predsednik češkega Narodnega sveta v Pragi, ter prof. Ivan Vladimir, državni poslanec iz Prage. Hergold je v anketi odgovoril: »Nekdanja oblika slovanske vzajemnosti danes ne zadošča. Ideji je potreba realnejšega temelja. V praktičnem interesu Slovanov je, da bi dosegli politično moč v državi, kjer tvorijo večino. Doslej je to zabranjevala cepljenost sil. Sile je treba spojiti...«³¹ Še bolj določno kot Hergold je o političnem združevanju govoril prof. Vladimir, ki je predlagal, naj se »slovanski državni poslanci v predlitavskem parlamentu združijo v jeden klub za posvetovanje in enotno nastopanje v skupnih, vseslovanskih zadevah in naj vsi slovanski klubi imajo skupni parlamentarni odbor...«³² Tudi Poljak Vladimir Milkowicz iz Černovic se je zavzemal za »Narodni svet slovanski«, pa tudi za skupen slovanski dnevnik, ki naj bi izhajal na Dunaju.³³ Seveda se je tudi Hribar dobro zavedal pomena gospodarskega sodelovanja in je dejansko zastavil svoj program sode-

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Višný, str. 57; Hribarjev odgovor z naslovom *Slovanský postop* je bil objavljen v Máju 1911, str. 617–619 in 629–630.

²⁹ Naš list, št. 18, 2. maj 1908.

³⁰ Nav. d., št. 17, 25. april 1908.

³¹ Nav. d., št. 18, 2. maj 1908.

³² Nav. d., št. 19, 9. maj 1908.

³³ Nav. d., št. 18, 2. maj 1908.

lovanja zelo širokopotezno. Menil je, da bi morali Slovani s primerno gospodarsko organizacijo »postaviti ves slovanski kapital v narodno službo, oživeti veletrgovino, zlasti pomorsko, zvezo slovanskih denarnih zavodov, zvezo trgovskih zbornic radi organizacije veletrgovine medсловanskih in svetovnih podjetij...«³⁴ Bil je tudi eden iniciatorjev ustanovitve Slovanske banke. Tako kot večina anketirancev je tudi Hribar poudaril pomen kulturnega sodelovanja in zблиževanja; predlagal je ustanovitev Zveze prislušnih društev in korporacij, ki bi bila organizirana po principu slovanskih sokolskih društev. Naloga teh društev bi bila predvsem organizacija kulturnih slovanskih slavnosti ob raznih znanstvenih in univerzitetnih shodih. Optimistično je verjel, da bi prav take manifestacije najhitreje odpravile jezikovne pregrade med Slovani.

Anketa v Našem listu je pokazala, da je bila ideja novoslovanstva med Slovenci različno sprejeta in razlagana. Velika večina je o novoslovanstvu razmišljala predvsem v smeri kulturnega sodelovanja, v smeri literarno-jezikovnih povezav, ki bi koristile tudi Slovencem. Zanimivo je, da noben anketiranec ni omenil vloge Rusije pri tem gibanju, prav tako ne takrat pomembnega poljskega vprašanja. Komentar uredništva je bil povsem v duhu Hribarjevih zamisli: »Skupni interes slovanskih narodov je osvoboditev izpod neslovanških narodov; to je, z drugimi besedami, pridobiti slovanskemu življu politično moč... Politično moč je mogoče doseči le s pomočjo združenih kulturnih sil...«. Za vse to sta potrebna dva pogoja, to je, skupni slovanski jezik ter Slovanski svet »kot skupna organizacija, sestavljena iz delegacij narodnih organizacij. Taka organizacija je mogoča le v mejah veljavnih zakonov.« Slovanski svet bi sestavili »na temelju npravne avtoritete svobodno voljenega organa...«, predstavljal pa bi organizacijo narodnih enot nad političnimi strankami prav zato, ker bi njegova »npravna avtoriteta« izhajala »iz zaupljivosti narodnih celot do vrednosti oseb in nezavisnosti poverjenih glasov...«³⁵ Kljub temu, da Hribar svojega sodelovanja v Našem listu v Spominih ne navaja, je ravno komentar k anketi lahko dokaz, da se je uredništvo Našega lista v največji meri zavzemalo za njegovo vizijo slovanske vzajemnosti.

Žal v Našem listu niso ponatisnili odgovorov Svatkovskega in J. Hrubýja, ki sta o slovanskem povezovanju razmišljala podobno kot Hribar. Tako Svatkovski kot Hrubý sta se zavzemala za čim pogostejše skupne akcije Slovanov, še pomembnejše pa je bilo, da sta tudi onadva, kot Hribar, v svoje načrte vključila tudi Slovane izven monarhije. Hrubý je poudarjal, da slovanskih interesov ni mogoče ločevati glede na to, kje živijo, znotraj ali zunaj monarhije, marveč naj bi jih obravnavali enotno. Zato je bil odločen nasprotnik avstroslavizma, ki da je ovira, ki hromi in slabi idejo vseslovanstva.³⁶

Kramačeva vizija sodelovanja vseh Slovanov tako na kulturnem kot na gospodarskem področju je temeljila predvsem na zблиževanju z Rusijo ter na tesnejšem sodelovanju s Poljaki, ki jih je obravnaval kot odločujoč faktor vseslovanstva. Kljub dolgoletnemu sodelovanju je imela Hribarjeva inačica vseslovanstva nekoliko drugačno podobo, kar je bilo gotovo posledica dejstva, da je imelo Kramačev politično delovanje povsem druge značilnosti kot Hribarjevo. Medtem ko je bil Kramač praktično vseskozi v središču t. i. »velike politike«, je Hribar deloval v okvirih »majhne« slovenske politike in je zato na slovansko vzajemnost lahko gledal bolj konkretno, s stališča konkretnih nalog in zahtev. Hribar tudi na Poljake ni gledal kot na izrecno odločujoč faktor v vseslovanskem gibanju; pomembnejša mu je bila krepitev skupne slovanske zavesti, tako skozi kulturno kot skozi gospodarsko sodelovanje.

Sicer pa je Naš list po letu 1907 vseskozi objavljial prispevke s slovansko problematiko. Zanimivo je razmišljanje Kazimira Osojskega, ki je februarja

³⁴ Prav tam.

³⁵ Nav. d., št. 19, 9. maj 1908.

³⁶ Višný, str. 57.

1908 objavil svoje zamisli o skupnem slovanskem jeziku. Osojski je poudaril, da bi bil za vse Slovane najprimernejši srbsko-hrvatski jezik, oziroma srbohrvaško primorsko narečje. Prepričan je bil, da bi ta jezik sprejeli tudi Ukrajinci (ki jih imenuje Malorusi), Čehi in Poljaki, »kajti ruskega prav ti narodi ne bi hoteli sprejeti...«.³⁷

Članek Osojskega je tudi odgovor na predloge dveh Čehov, Jirečka in Adolfa Czernyja; le-ta je v Slovanskem Přeledu predlagal diskusijo o skupnem slovanskem jeziku, ki naj bi potekala v vseh slovanskih časopisih. Osojski je predlagal, naj bi njegov predlog obravnavali tudi na kongresu v Pragi, kajti vprašanje je »tudi eminentno socialnega in kulturnega pomena, ter bi se ga morali lotiti delavci, obrtniki in trgovci. Ti najbolj čutijo usodo malega naroda...«. Toda bil je zelo nestrpen, zato je obenem predlagal, naj Slovenci ne čakajo na sklepe kongresa: »Vprašujemo se, ali je treba čakati, kaj sklene nameravani vseslovanski shod. Kaj pa ko bi ta shod predloga glede skupnega slovanskega jezika ne sprejel?... Kaj če se bo izjalovil?« Predlagal je, naj »o tem vprašanju odloči ljudstvo z glasovanjem. Nekdo pač mora začeti delati, kajti teoretično delo ne pomaga nič. Baš Slovenci kot najmanjši slovaški narod, ki najbolj živo čuti usodo malega naroda, ima storiti začetek. Naj se izvoli nekakšen 'Narodni odbor za uvedbo skupnega občevalnega jezika vseh Slovanov med Slovenci', kateri bi vodil propagando za realizacijo te misli med sloji vsega naroda. Če store Slovenci začetek, gotovo Čehi in drugi ne izostanejo. Zatorej na delo!«³⁸ Osojski je svoj prispevek poslal iz Prage, resnejših odmevov na članek pa v slovenskem časopisju ni bilo. V razpravo o skupnem občevalnem jeziku Slovanov se je vključil le katoliški Čas, s kratko notico sicer, ki pa se ni bistveno razlikovala od predloga Osojskega. Pisec je nastopil tako proti staroslovansčini kot proti ruščini ali celo umetnemu jeziku. Poudaril je, da ruščine ne bi sprejeli ne Čehi ne Poljaki, zato je predlagal srbohrvaški jezik, »kakor se govori v Hercegovini in Dubrovniku...«, zlasti zato, ker ga lahko pišejo v latinici kot cirilici: Obenem je v tem jeziku videl »že zdaj svetovno potezo, ker ga raznašajo državni mornarji po vseh pristaniščih naše zemlje...«. Prepričan je bil, da bi se tega jezika radi učili vsi izobraženi Slovani tudi zato, ker jim »izgovarjava ne bi delala nikakih težav...«.³⁹

Sicer pa so v slovenskem tisku v tem času precej odmevali dogodki v Galiciji. Po uvedbi novega volilnega reda v Avstriji leta 1907 so maja 1908 v Galiciji izbruhnili nemiri, ki so se jih udeležili tudi kmetje, ženske in otroci. Poljaki so nemire krvavo zatrli, kar je Naš list komentiral kot »škandal in sramoto obeh prizadetih narodov...«.⁴⁰ Dogodki so še povečali politično napetost v Galiciji, rezultat tega pa je bil atentat mladega Ukrajince na namestnika Potočkega. Vsi slovenski listi so atentat obsodili, obenem pa je Naš list dogodek obsodil tudi s stališča slovanske vzajemnosti in sodelovanja. Atentat je Naš list navedel kot dokaz, da so Slovani še daleč od prave slovanske vzajemnosti, predvsem pa daleč od prave politične zrelosti. Pisec je bil prepričan, da Slovani ne morejo doseči enakopravnejše nacionalne politike ali jezikovne enakopravnosti, če si bodo med seboj »najkrivičnejši sovražniki. Kako naj se doseže pomirjenje med narodi, ako se v vsakem narodu pobija in grize cela vrsta strank...«. Z očitno zamenjavo vzroka in posledice je zahteval, naj Slovani najprej uvedejo »red doma med seboj, potem šele zahtevajmo, da napravi vlada red in mir med narodi...«. Kot ostali novoslovani se je zavzel za trezno, pozitivno in kulturno rodoljubje: »Ne z revolucijo in batino, nego s knjigo in časopisjem se borimo za svoje pravice! Kultura bodi naš meč, ki nas dovede do zmage, do svobode!«⁴¹

³⁷ Skupni občevalni jezik vseh Slovanov, Naš list, št. 8, 22. februar 1908.

³⁸ Prav tam.

³⁹ O skupnem občevalnem jeziku vseh Slovanov, Čas 2, 1908, str. 150.

⁴⁰ Predigra slovanskemu kongresu, Naš list, št. 22, 30. maj 1908.

⁴¹ Prav tam.

Ob nemirih v Galiciji se je v komentarjih slovenskih listov pokazalo tudi slovensko nerazumevanje ukrajinskega nacionalnega vprašanja. Slovenski Narod je o razpravi, ki so jo ob nemirih sprožili v parlamentu ukrajinski poslanci, zapisal: »Toda kdo je zakrivil vse ono, kar se je upravičeno žigosalo pri tej razpravi? Ali so krivi vsega zlega, ki tišči ob tla vse gališko prebivalstvo brez razlike narodnosti, res samo in edino Poljaki, kakor se hoče to prikazati v maloruskih nujnih predlogih? Kdor sodi brezstrastno in nepristransko ... vidi, da zadene krivda na škandaloznih razmerah, ki so nastale v gališkem javnem življenju, obe protivniški stranki — tako Poljake, kakor »Ukrajince«.« Ukrajincem so očitali hujskaštvo, »naravnost zversko sovraštvo do politike svojih nasprotnikov in naj si bodo to že Poljaki ali oni sorojaki, ki se dičijo z ruskim imenom.« Predvsem je Slovenski Narod ukrajinske proteste in razpravo o volitvah ocenjeval s stališča slovanstva ter jih obžaloval, ker »kažejo v najdražičnejši luči našo staro slovansko mizerijo in ker izpričujejo, da se Malorusi, ki v svoji neverjetni slepoti in politični omejenosti hočejo veljati za »ukrajince« v tisti meri oddaljujejo od slovanskega programa, kakor se mu približujejo Poljaki ... »Ukrajinci« računajo v svoji slepoti in politični kratkovidnosti na pomoč Nemcev v borbi proti Poljakom.«

Edino možnost za rešitev sporov med Ukrajinci in Poljaki je Slovenski Narod videl v poštenem sporazumu, kajti »gotovo je, da se bo s sporazumom s Poljaki dalo več doseči za rusinsko stvar, kakor pa če maloruski politiki vodijo borbo na nož s Poljaki pod nemško patronanco!«⁴² Tudi pisec te notice Ukrajincem ni priznaval njihovega lastnega naziva in jih je striktno imenoval »Maloruse«.

Za samo nadaljevanje nove slovanske politike je bilo pomembno posvetovanje slovanskih poslancev v Petrogradu od 25. do 31. maja 1908. Sestanka, na katerem naj bi razpravljali predvsem o rusko-poljskih odnosih, so se od avstrijskih Slovanov udeležili Kramaf, Glibovički in Ivan Hribar, udeležil pa se ga je tudi Roman Dmowski, vodja poljskih poslancev v gosudarstveni dumi. Izбира kraja ni bila naključna — s svojo prisotnostjo in zamislili so imeli namen navdušiti tudi rusko politiko. Hribar se spominja, da je pomenil sestanek »prvo rusko posvetovanje z zastopniki izvendražavnih slovanskih narodov, katerega se je poloficijelo udeleževala tudi vlada sama.«⁴³ Za samo gibanje pa je bil najbolj pomemben Roman Dmowski, ki je s svojo prisotnostjo potrdil pripravljenost Poljakov za sodelovanje.

Slovenski liberalni tisk je dogodkom v Petrogradu posvetil precej pozornosti; poudarjali so prisrčen in neformalističen sprejem, ki so ga avstrijskim slovanskim poslancem pripravili člani slovanskih društev v Rusiji; za najpomembnejši del srečanja so v Slovenskem Narodu proglasili izjavo Dmowskega, da je »spas poljskega naroda ob sedanjí politični konstelaciji odvisen od moči in velikosti Rusije, ker Nemčija nastopa proti Poljski z najskrajnejšim sovraštvom in da so se zato zastopniki poljskega naroda enodušno odločili, da se udeleže vseslovanskega kongresa in se izreko za idejo slovanske vzajemnosti.«⁴⁴ Slovenski Narod je v tej izjavi videl »historično važnost«, ker je »s spremembo dosedanje politike dan tudi nov temelj splošni slovanski politiki«. Velik pomen so pripisovali tudi dejstvu, da je slovanske poslance sprejel tudi Peter Stolypin, ruski ministrski predsednik, kar naj bi pomenilo, da je bila tudi ruska uradna politika pripravljena na sodelovanje v novoslovanskem gibanju. »Ako jih je ministrski predsednik Stolypin, vedoč za njihov program, sprejel, se mora sklepati, da v principu soglašá z njihovim programom in da je pripravljen v tej smeri uravnavati svojo politiko.« Upali so, da to pomeni, da bo ruska politika

⁴² Poljaki in Malorusi, Slovenski Narod, št. 123, 26. maj 1908.

⁴³ Hribar, Spomini I., str. 223.

⁴⁴ SN, št. 125, 29. maj 1908.

začela upoštevati tudi »slovanski moment, kar bo za skupno slovansko stvar dalekosežnega pomena.«⁴⁵

Kot dokaz, da je temu delno že tako, so v Slovenskem Narodu ponatisnili dele nekaj člankov in notic, ki so izšli v ruskih časnikih, in v katerih so ruski novinarji pisali o oživitvi slovanske ideje oziroma o »oživljenju narodnih čustev z ozirom na naše zunanje brate...«. Značilno za te zapise je, da so poudarjali nepolitičnost novega slovanstva, ki naj bi delovalo predvsem na kulturnem področju: »... Tem trajnejša mora biti naša sloga z bratskimi narodi, ne da bi se tangirala kje politika. Zbliževanje vseh Slovanov na mirnem polju kulture, literature, umetnosti in muzike, je ideal, za katerim ruski narod že davno stremi.«⁴⁶

Prav tako je v pogovorih z ruskimi novinarji tudi Kramar poudarjal povsem kulturni značaj vseslovanskega gibanja: »Stari panslavizem se je preživel. Novi panslavizem nima nič bojovitega napram drugim narodom na sebi. Slovani se morajo zavedati, da ideja njihovega združevanja in sredstva k temu, namreč kongresi, ne morejo imeti političnega, temveč le čisto kulturni značaj.«⁴⁷ Kljub temu je poudaril velik pomen rešitve rusko-poljskega spora, prav tako tudi srbsko-hrvaškega kot srbsko-bolgarskega. V Petrogradu so sprejeli odločitev o organizaciji vseslovanskega shoda v Pragi, katerega prvi pogoj naj bi bil, da se kongresa udeležijo vsi slovanski narodi brez izjeme, predvsem pa Poljaki.

V okviru obiska v Petrogradu so se slovanski poslanci sestali tudi z ruskimi novinarji ter skupaj z njimi ugotovili potrebo po večji enotnosti v slovanskem časopisju. M. M. Fedorov in Ivan Hribar sta predlagala organizacijo slovanskih časniških kongresov, ki bi veliko pripomogla k boljšemu spoznavanju razmer slovanskih narodov. Obenem sta predlagala ustanovitev slovanskega korespondenčnega urada, ki bi imel središče v Petrogradu in podružnico na Dunaju. Prav tako so določili, da bo III. slovanski časniški kongres septembra istega leta v Ljubljani.

Slovenski klerikalni tisk o sestanku v Petrogradu ni poročal; v Slovincu so kritizirali le Hribarjevo udeležbo, češ da mu »ni nihče poveril mandata, da bi smel govoriti v imeu slovenskega ljudstva...«. Obenem so se že vnaprej odrekli sodelovanju na slovanskem kongresu: »Kar pa se tiče slovanskega kongresa, že danes lahko to povemo, da slovensko ljudstvo na njem ne bo zastopano, ker pod falitno liberalno zastavo naše ljudstvo nikamor ne gre.«⁴⁸ Svoj protest so poslali tudi v Neue Freie Presse, kar je še bolj razjezilo liberalce, ki so zato poslali vprašanje poslancu J. E. Kreku: »ali se strinja s sramotno škandaloznim nastopom Slovencev v vprašanju kongresa?«⁴⁹ O napovedanem kongresu v Pragi je Slovenski Narod zapisal, povsem v Kramarjevem duhu, da »ne gre tu za nikake politične načrte, ampak samo za duševno in kulturno edinstvo Slovanov.«^{50a}

Po vrnitvi na Dunaj so Hribar, Kramar in Glibovicki poročali tudi ostalim poslancem. Sestanka se je udeležilo kakih 100 poslancev vseh strank, z izjemo predstavnikov Slovenske ljudske stranke. Tudi tu so sprejeli nekaj sklepov, med katerimi sta bila najpomembnejša, da se leta 1911 organizira vseslovenska razstava v Moskvi, ter da se ustanovi Slovanska banka. Prav tako so na Dunaju izvolili 15-člansko parlamentarno komisijo, ki naj bi skrbela za nemoteno

⁴⁵ Preobrat v slovanski politiki, SN, št. 127, 1. junij 1908.

⁴⁶ Slovanski gostje v Petrogradu, prav tam.

⁴⁷ Poslanec dr. Kramar o panslavizmu (intervju iz Birševskih Vjedomosti), SN, št. 124, 27. maj 1908.

⁴⁸ Slovenec, 1. junij 1908.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ SN, št. 128, 2. junij 1908; o »incidentu« s klerikalci je objavil vest tudi Naš list: »... A kdo se temu potovanju vendarle roga? Kdo te tri poslance sumiči in namigovalno denuncira? Kdo je prav infernalno napadel poslanca Hribarja, češ da je proti udeležbi Slovencev pri poklonstvenem izprevodu na Dunaju, a da ima čas še k Rusom... To slavo si je pridobilo glavno glasilo kranjske SLS... Obžalujemo pa tak način pobljanja političnega nasprotnika zlasti kot Slovenci in Slovani...« (št. 21, 23. maj 1908).

^{50a} SN, št. 129, 5. junij 1908.

pripravo vseslovanskega kongresa. Slovenci so imeli enega predstavnika v komisiji, kot navaja Slovenski Narod, klerikalca, verjetno je bil to Krek.

Po povratku v Ljubljano je Hribar sklical sestanek z vsemi, ki so sodelovali v anketi časopisa Naš list, ter jim poročal o sestanku v Petrogradu. Naš list navaja, da so praktično vsi z odobravanjem sprejeli njegovo poročilo, z izjemo socialdemokrata Etbina Kristana. Etbin Kristan je tako poročilo kot Hribarjevo delovanje odklonil in poudaril, da od novoslovanske ideje ne pričakuje za slovensko ljudstvo nobene koristi. Hribar je Kristana skušal prepričati, da je ravno na tem sestanku Kramar uspel po diplomatski poti pridobiti Poljake in Ruse za sodelovanje ter da pri gibanju sodelujejo vse stranke, razen skrajne leve in skrajne desnice. Kljub temu, da je Hribar Kristanu dokazoval, da se v tem času Rusija »na nek način demokratizira in obrača k slovanstvu«, Kristana ni prepričal.⁵¹

Socialistični tisk, zlasti Rdeči prapor, je ostro kritiziral petrogradski sestanek, zlasti zato, ker so se pomembni slovanski voditelji »fraternizirali z onimi ljudmi, katerih bi se ogromna večina ruskega naroda in v Rusiji živečih narodov sploh rada rešila z vsemi sredstvi...«. Predvsem so kritizirali in obsodili sprejem in napovedano sodelovanje s Stolypinom in drugimi ruskimi reakcionarji: »S tem je vseslovanski kongres obsojen. Če si ta zbor res nadene slovansko ime, bo to prava blasfemija. Od slovanstva zahtevati, da bi marširalo pod Stoljpinovo komando, pomeni krvavo žalitev.«⁵²

Naš list je poročal, da namerava poslance sprejeti tudi ruski car ter, da je to srečanje, »spričo razmer in napetosti med različnimi slovanskimi narodi največjega in najdalekosežnejšega pomena...«. Pisec poročila je bil prepričan, da bo ta dogodek uspel usmeriti »idejo vseslovanske vzajemnosti v strujo realnih, pozitivnih ukrepov in sklepov...«. Zato je uredništvo Hribarjevo potovanje v Petrograd in posvetovanje samo označilo kot dogodek »epohalnega pomena«.⁵³

Tudi drugi liberalni listi so pozorno spremljali Hribarjevo dejavnost v okviru novoslovanskega gibanja. Med listi, ki so naklonjeno pisali o tem, je bilo tudi glasilo novoustanovljene Slovenske gospodarske stranke, Nova Doba. Med najbolj dejavnimi pri ustanavljanju nove stranke je bil dr. Vladimir Ravnihar, ki je imel tako v stranki kot pri uredniški politiki gotovo največji vpliv. Junija 1908 so v listu napovedali vseslovanski kongres v Pragi kot »zbiranje predstavitev vseh slovanskih plemen«. Svoje simpatije do novega gibanja so utemeljili s primerjavo »prejšnjega« panslavizma: »... Predmarčni panslavizem (je) mrtev... »Panslavizem« je bila lepo doneča beseda za slovanske sanjarje, ki so v duhu gledali vse slovanstvo združeno pod sveto krono belega carja. To je bilo še takrat, ko so ljudje oficijelno Rusijo smatrali za rešiteljico vseh Slovanov...«. Razliko med »starim« in »novim« slovanstvom je pisec videl predvsem v dejstvu, da si »danes nihče več niti ne želi priti pod trdo rusko žezlo, vsaj današnje Rusije ne...«; novoslovanstvo se bori predvsem za to, da postane »vsako pleme to kar je, in tam kjer je; toda naj bo svobodno v svojem narodnem kulturnem in gospodarskem razvoju«. Glavni namen kongresa je pisec v Novi Dobi videl v sodelovanju še sprtih slovanskih narodov, pri čemer je mislil predvsem na Ruse in Poljake ter Srbe in Bolgare. Glavni namen kongresa naj bi bil predvsem približati slovansko idejo Poljakom: »to naj bo ena izmed pglavitnih točk slovanskega kongresa...«. Obenem je avtor zapisa navedel tudi pglavitno nalogo slovanskih narodov, to je, osvoboditi se izpod nadvlade neslovanskega življa, da bi si potem lahko »priborili politično moč... Do te lahko Slovani pridejo le po poti združenih kulturnih sil...«. Enotnost na kulturnem področju bi bila mogoča le, če bi uresničili dva pogoja. Prvi: uvedba »skupnega kulturnega orodja« — slovanščine, ki naj bi jo uvajali v šole, upo-

⁵¹ Vseslovanski kongres, Naš list, št. 25, 20. junij 1908.

⁵² Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

⁵³ Avstrijski slovanski delegati v Petersburgu, Naš list, št. 21, 23. maj 1908.

rabljala naj bi jo »nova« slovanska inteligenca. In drugi, ustanovitev skupne slovanske organizacije, Slovanski svet, sestavljen iz delegacij narodnih organizacij. Tudi ti dve zahtevi naj bi obravnaval in uresničil slovanski kongres v Pragi, ker »lahko s tem postavi temelj vzajemnemu kulturnemu in gospodarskemu delu med Slovani...«. Obenem je poudaril, da sta to za Slované trenutno najpomembnejši vprašanji, vse drugo je manj pomembno. Preveč zahtevne je posvaril: »Le pričetek resnega premišljenega in sistematičnega dela naj pomenja zborovanje zastopnikov vseh slovanskih narodov. Drugih učinkov ne iščimo pri tem; kdor bo lovil na slovanskem kongresu drugih efektov, pokvaril bo stvar za desetletja.«⁵⁴ Škoda, da je Nova Doba prenehala izhajati tik pred kongresom, tako da ni mogoče vedeti, kakšni bi bili komentarji po njem.

Tudi Slovenski Narod je pred bližajočim se kongresom objavljala komentarje o slovanski ideji in gibanju, predvsem pa o Hribarjevi aktivnosti. Med zanimivejšimi je gotovo objava članka, ki je 2. julija 1908 izšel v ruskem časopisu *Novoje Vremja* kot nekakšen povzetek zapisov o novem panslavizmu iz nekaterih nemških časopisov. Poudarili so, da nekateri nemški časopisi obravnavajo novo slovansko gibanje kot »praktični panslavizem«, ki je predvsem kulturno in gospodarsko naravnani panslavizem in je mnogo pozitivnejši kot politični ali literarni panslavizem. Hkrati s tem so v *Novoje Vremja* videli prav v Hribarjevem programu največ pozitivnih točk in ga zato označili kot »velepraktičen«. Predvsem so podprli zamisel o ustanovitvi Slovanske banke, Korespondenčnega urada ter kulturne, športne in druge stike. Obenem je ruskim urednikom gotovo zelo ugajala Hribarjeva zamisel in vztrajno prizadevanje za učenje ruskega jezika med slovanskimi narodi. Tudi uredniki Slovenskega Naroda so v Hribarjevem programu videli veliko pozitivnega ter poudarili, da je »udoben v toliko, da ga lahko sprejmejo vse politične stranke in da razen dobre volje ni potreba v to svrhu nobenega posebnega truda...«.⁵⁵

Tik pred začetkom kongresa so v Slovenskem Narodu še enkrat orisali svoje videnje slovanskega gibanja. Glavne zasluge za obnove ideje slovanske vzajemnosti so pripisali Rusiji oziroma ruskemu narodu, kajti novoslovanstvo in kongres sam naj bi bila »rezultat velikega političnega in idejnega preobrata, ki se je izvršil v zadnjih letih. Politični preobrat se je zgodil na Ruskem, kjer je z ustavo prišel ruski narod do besede... Idejni preobrat v pojmovanju slovanske vzajemnosti se je izvršil polagoma... Novoslovanstvo stoji na stališču popolne enakopravnosti vseh Slovanov, popolne svobode v verskih stvareh in na demokratičnem stališču. To je principialni temelj novoslovanskega gibanja...«.⁵⁶ Velik simpatizer, pa tudi udeleženec slovanskega kongresa v Pragi je bil tudi Otakar Rýbař, urednik tržaške *Edinosti*. Tudi *Edinost* je pozorno spremljala dejavnost novoslovanskih politikov. Pred začetkom kongresa je zapisala, da, kar se bode tam sklepalo, postane gotovo mejnik v zgodovini Slovanstva in bomo zato mi, mal narod v veliki slovanski družini, spremljali praške dogodke z največjo pozornostjo in radostjo«. Tržaški uredniki so poudarili, da gibanje in kongres gotovo ne bosta več »fantastični in utopistični panslavizem, ampak skupna slovanska organizacija na polju prosvete in gospodarstva...«. Tako kot večina slovenskih simpatizerjev novoslovanstva so tudi tu menili, da se bo politična sila razvila sama po sebi, »lahko tudi »realistični panslavizem«...«. Ravno zato so poudarili, da je praški shod »epohalne važnosti v razvoju slovanske ideje in slovanskega dela...«.⁵⁷

Obenem z navdušenim pričakovanjem rezultatov kongresa pa so v *Edinosti* objavili sestavek češkega socialnega demokrata F. V. Krejčija, ki je v praškem časopisu *Akademia* objavil sestavek *Novo Slovanstvo*. Krejčijeva razmišljanja

⁵⁴ Slovanski kongres, *Nova Doba*, št. 41, 6. junij 1908.

⁵⁵ Praktični panslavizem, *SN*, 2. julij 1908.

⁵⁶ Slovanski shod v Pragi, *SN*, 14. julij 1908.

⁵⁷ Romanje vseh Slovanov v Prago, *Edinost*, št. 188, 9. julij 1908 in Pripravljalni slovanski shod v Pragi, št. 191, 12. julij 1908.

je ponatisnilo tudi glasilo češke socialno-demokratske stranke Pravó Lídu, kar naj bi pomenilo, da je Krejčíjevo stališče do novoslovanstva tudi uradno stališče stranke. V Edinosti so ob objavi zapisali, da so mnogi čakali, kakšno stališče bo zavzela češka socialna demokracija do novoslavizma, in z zadovoljstvom ugotovili, da je »zavzela odločno stališče, ki je le v čast tej poglavitni slovanski proletarski stranki in v tolažbo za vse one, ki verujejo v bodočnost Slovanstva«.⁵⁸ Uredniki Edinosti so Krejčíjev članek ponatisnili gotovo tudi zato, da bi slovenski socialni demokraciji dokazali, drugim pa pokazali njeno nezmožnost reševanja nacionalnega vprašanja oziroma njeno »indiferentnost«, ki naj bi se kazala skozi deklarirano internacionalistično stališče.⁵⁹

F. V. Krejčí je v svojem zapisu poudaril predvsem dejstvo, da »slovanska ideja stópa na tla pozitivnega dela. Vrača se stari sen Kollárja, Šafaříka, ali v novi obliki ... Skepsa, s katero smo mi (t. j. socialisti) svoje čase upravičeno odbivali slovanske fantazije naših narodnjakov, in nasprotstvo, ki smo je čutili proti njim radi njihovega reakcionarnega ozadja, mora v tem slučaju utihniti. Kajti to novo gibanje nima ničesar opraviti s starim carofilskim panslavizmom, nastopa tudi pod novim imenom neoslavizma, novega slovanstva, ki ne računa več z Rusko kakor samodržavo, marveč kot s konstitucionalnim narodom, in proglašá, da hoče stati na polju enakosti, svobode, bratstva ...«. Ravno ta preobrat naj bi spodbudil tudi socialno demokracijo, da se bo »primorana pečati s slovansko idejo ...«, kajti »proletariat ne more na dolgo dopuščati, da bi kakor voditelji celih narodov nastopali v tej stvari le predstavitelji buržoaznih strank ...«. Dotedanjo zadržanost in skepso socialne demokracije do gibanja je Krejčí opravičeval z dejstvom, da je bila to le »previdna rezerva, nikakor pa ne principiélno zavračanje slovanske ideje ...«. Prepričan je bil, da bi s sodelovanjem socialna demokracija veliko pridobila, kajti solidarnost slovenskega proletariata bi na ta način precej okrepila splošno mednarodno proletarsko solidarnost. Obenem je optimistično napovedal možnost razvoja »slovanskega socializma«, kajti »značaj in čustvovanje slovanskega plemena ne more ostati brez vpliva na razvoj socialističnega mišljenja v teh narodih ...«. Pod vplivom Sombarta je bil tudi Krejčí prepričan, da so Slovani »rasa bodočnosti«, ki bo imela pomembno vlogo v prihodnji ureditvi sveta: »... Ako je slovanstvo rasa bodočnosti, je že s tem označeno, kako važna vloga mu pripade na bodočem urejevanju sveta, in s tem je tudi povedana zveza med slovansko idejo v njeni novi obliki in socializmom«.⁶⁰

Edinost je Krejčíjev članek izkoristila tudi za to, da je slovensko socialno demokracijo opozorila, da se je češka socialna demokracija začela »obračati k nacionalizaciji, ne glede na svoje internacionalistično stališče ...«. Neposredno na slovenske socialiste pa so naslovili misel: »... In slovenska socialna demokracija? Zavist nasproti Čehom nas obdaja, ko mislimo nanjo. Pač boljšega ji ne moremo svetovati nego naj hodi pridno v šolo k češki socialni demokraciji ...«.⁶¹

Objava Krejčíjevih razmišljanj je slovenske socialiste zelo razjezila. Oglašili so se tako socialisti okrog osrednjega lista Rdeči prapor, kakor tudi primorski socialisti. Zanimivo je, da so vsak po svoje razumeli objavo. Rdeči prapor je Edinosti očital predvsem, da je Krejčíjev članek prikrojila po svoje: »... Edinost misli, da na Slovenskem nihče ne čitá 'Akademije' in da zato lahko natveže svojim čitateljem, kar hoče ...«.⁶² Na drugi strani je primorski Delavski list v objavi videl le ost, naperjeno proti slovenski socialni demokraciji. V odgovoru so primorski socialisti Edinosti vrnili milo za drago; s primerjavo češkega in slovenskega meščanstva so dokazovali, da slovensko meščanstvo

⁵⁸ Novo Slovanstvo v social-demokratski luči, nav. d., št. 198, 19. julij 1908.

⁵⁹ Glej Franc Rozman, JSDS in nacionalno vprašanje, PZDG, Ljubljana 1981, str. 21–28.

⁶⁰ Novo Slovanstvo v social-demokratski luči, Edinost, št. 198, 19. julij 1908.

⁶¹ Prav tam.

⁶² O vseslovanski konferenci v Pragi, Rdeči prapor, št. 61, 1. avgust 1908.

ni ne liberalno ne moderno in ne delavno kakor je češko. »Zato češki sodrugi še vedno upajo, da bo tudi neoslovanstvo koristilo češkemu narodu, ker je češko meščanstvo moderno in delavno; mi te koristi ne moremo pričakovati, ker naše meščanstvo, kar ga je, ni moderno in ni delavno...«. Poudarili so, da »samo objavljati članke in se navduševati za neoslavizem pri Čehih, ni še nič narejenega. Češka buržoazija lahko misli na velike stvari, ker je svoje malo delo takorekoč izvršila. Vse drugo je na Slovenskem«. ⁶³ Tako kot Krejči tudi primorski socialisti načelno niso nasprotovali ideji vseslovanstva: »Za tisto slovanstvo, za katero se zavzema dr. Krejči, se zavzemamo tudi mi. Toda vseslovanski shod v Pragi nima s tistim Slovanstvom nič opraviti...«. ⁶⁴ Delavski list je v objavi Krejčijevega članka videl predvsem napad na slovensko socialno demokracijo in ni videl takih ideoloških ovir za sodelovanje kakor Rdeči prapor. Tudi Rdeči prapor je ob Krejčijevem članku dodal nekaj misli o novoslovanstvu. Poudaril je, da so Krejčijeve ideje povsem sprejemljive in se z njimi strinjajo, da pa Krejči ne pozna razmer na Slovenskem, »ne pozna tako dobro naših Hejslovanov, pa misli, da so boljši od čeških...«. Tako do novoslovanstva kot do Krejčijevega članka je Rdeči prapor zavzel povsem razredno stališče. Poudaril je, da se predstavniki novoslovanskega gibanja preveč »priklanjajo ruskemu carju, Stoljipinu, poljskim stancikom, češkim aristokratom in kapitalistom, torej povsod tam, prav tistim, proti katerim se bojujejo dotični narodi...«. ⁶⁵

Poleg Krejčijevega spornega članka je Edinost objavila tudi zanimiv komentar madžarskega glasila Budapest, v katerem so Madžari s svojega zornega kota ocenjevali in komentirali novoslovansko gibanje in slovanski shod v Pragi. Iz članka je razvidna skrb Madžarov, da bi utegnili Slovani, ki živijo v okviru Ogrske, najprej nastopiti proti Madžarom.

Slovanski kongres v Pragi je samo velika zvijača: »Pod plaščem kulture hočejo napeljati vodó na mlin slovanske politike, kar je nevarnost za Avstrijo kot za Ogrsko...«. Zaradi občutka ogroženosti je list pozval vse Madžare, naj kar najhitreje združijo vse svoje sile zato, da bi bili »dovolj močni proti naraščajoči slovanski nevarnosti. Kajti germanstvo ni od daleč za nas tako nevarno kot Slovanstvo, ki s svojo kulturo neprestano raste...«. Pisec je bil prepričan, da imajo v Avstriji vodilno vlogo Slovani, in je zato tudi nasprotoval ustanovitvi kulturnega centra v Petrogradu. Prepričan je bil, da ga bodo »vedno v tem pogledu uporabljali kot orodje proti nam, da celo rusko orožje bi mogli vzeti na pomoč proti nam in germanstvu...«. Za Madžare bi bilo pomembno in pozitivno, ravno iz strahu pred utopitvijo v slovanstvu in pred Rusijo, »ako bi sedaj započeta slovanska akcija napravila fiasco... Kakor otok bi se težko ubranili besnim navalom Slovanstva. Radi tega moramo v tej borbi prožiti roko Nemcem, našim starim sovražnikom. Treba nam postopati skupno...«. ⁶⁶ Uredništvo je članek objavilo brez komentarja, saj so bili prepričani, da govori že sam po sebi dovolj zgovorno in prepričljivo.

III.

Slovensko liberalno dijaštvo, organizirano v okviru Narodno-radikalne struje, je že na svojem prvem shodu v Trstu septembra 1905 poudarilo in sprejelo v program sodelovanje z drugimi slovanskimi študentskimi organizacijami, pa tudi delovanje v smeri slovanske vzajemnosti. Idejni vodja Gregor Žerjav je poudaril, da je za Slovence slovanska vzajemnost nujna zlasti zato, ker so Slovenci slab in hudo eksponiran narod ter zato potrebuje oporo kot obrambo pred nemško nevarnostjo. Kot prvi motiv slovanske vzajemnosti je navedel

⁶³ Novo Slovanstvo, Delavski list, št. 30, 24. julij 1908.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ O vseslovanski konferenci v Pragi, Rdeči prapor, št. 61, 1. avgust 1908.

⁶⁶ Edinost, št. 199, 20. julij 1908.

»negativni element, ki leži v obrambi ... Nam vsem je v korist, da se vsi ohranimo in ojačimo. Iz tega skupnega interesa izvira čut slovanske vzajemnosti.«⁶⁷ Žerjav se je zavzel predvsem za kulturne in gospodarske stike, ki »politično solidarnost v prihodnosti omogočajo«. Je pa obenem poudaril, da Narodno-radikalno dijaštvo od slovanstva ne pričakuje rešitve za slovenski narod, marveč je to le opora in pomoč. »Samega sebe treba povzdigniti in ne se le na brata zanašati. Pri tem pa nismo »Samoslovinci«, ampak hočemo, da smo Slovani medsebojno deležni svojega dela. Naš nacionalizem je omejen po slovanski vzajemnosti.« Kljub temu, da je tudi Žerjav videl v nekaterih besedah in dejanjih le fraze o slovanstvu, ki idejo le diskreditirajo, se je postavil na stališče, da so Slovani »interesna skupina, ki se dejansko množi pod pritiskom sovražnika in nas samih.«⁶⁸ Ravno zato se je zavzemal za čim tesnejše stike slovenskega dijaštva, tudi s tem, da obiskujejo slovanska univerzitetna mesta. Na ta način dijaštvo »posreduje kulturni napredek drugih narodov. Sestajajoč se na izletih in shodih z drugim slovanskim dijaštvom goji medsebojno spoznavanje, opozarja na važnost položaja slovenskega naroda.« Tudi zato se je zavzemal za učenje slovanskih jezikov, tako ruščine kot češčine, ki da je dolžnost slovenskega dijaka.⁶⁹ Dejansko se je v tem času število slovenskih študentov na praški univerzi bistveno povečalo.⁷⁰

V času aktualizacije slovanske vzajemnosti in Hribarjeve aktivnosti v novoslovanskem gibanju tudi katoliški študentje niso hoteli zaostajati za liberalnimi. Najbolj dejavni so bili študentje in izobraženci okrog katoliškega dijaškega lista Zora. Slovanski akademiki so se že v začetku julija 1908 udeležili slovanskega kongresa katoliških akademikov. Zora je o shodu poročala obsežno in izčrpno. Shoda v Pragi so se udeležili predstavniki štirih slovanskih narodov, Hrvati, Poljaki, Čehi in Slovenci. Sklepi, ki so jih sprejeli, pa so se nanašali na vse Slované v monarhiji. Najpomembnejši sklep, ki so ga sprejeli, je bil sklep o ustanovitvi Slovanske lige katoliških akademikov, ki naj bi imela namen/nalogo, »širiti slovansko in krščansko idejo med slovanskim dijaštvom, zastopati skupne interese in pospeševati medsebojno spoznavanje ...«.⁷¹ Za sedež Lige so predvideli Dunaj, kjer naj bi izhajal tudi skupen list, pisan v vseh slovanskih jezikih, »priznanih v Monarhiji«. Tudi Slovenec je ustanovitev Lige toplo pozdravil ter poudaril, da je »kulturna vzajemnost Slovanov mogoča le v okviru krščanskih idej ...«. Poudarili so, da morajo tako Slovenci kot Slovani presojati prvi shod slovanskih katoliških akademikov ravno s stališča kulturne vzajemnosti, ki bi temeljila na krščanskem svetovnem nazoru. Slovenec je nastopal predvsem proti nekritičnemu prevzemanju liberalističnih idej. Ravno zato so se v Slovencu zavzeli za večjo aktivnost slovenskega in slovanskega katoliškega dijaštva, ki bi lahko z ustrezno protidejavnostjo preseglo »dekadenco« liberalnega dijaštva. V tem so videli možnost nekega »preporoda« slovanske katoliške inteligence, ki je bila dotedaj premalo aktivna. Obenem so odkrito priznavali, da je »na strani svobodomislecev večina dijaštva, vemo, da je malo, zelo majhno število katoliško trdnega dijaštva ...«, toda pisec je bil prepričan, da bodo vsaj ti, maloštevilni, delovali s svojim zgledom in delom ter dokazali možnost vzajemnega kulturnega zblíževanja slovanskih rodov na temelju krščanskega svetovnega nazora ...«.⁷²

Zato je skušala katoliška inteligenca na vsak način najti neko protiutež Češki in češkemu liberalizmu ter je začela propagirati poljske univerze, poudarjati poljsko vdanost slovanski ideji, objavljati zapise s Poljske ipd. Vse to je

⁶⁷ Gregor Žerjav, Slovanska vzajemnost, Omladina, št. 5, 1905, str. 65.

⁶⁸ Nav. d., str. 60.

⁶⁹ Nav. d., str. 61.

⁷⁰ Po podatkih iz Arhiva Karlove Univerze v Pragi je od leta 1883, ko je bila češka univerza ustanovljena, doktoriralo do leta 1906 le 7 Slovencev, od leta 1907 do 1916/1917 pa 78 Slovencev.

⁷¹ Slovanska liga katoliških akademikov, Slovenec, 10. junij 1908.

⁷² Slovansko katoliško dijaštvo in slovansko kulturno vprašanje, Slovenec, 13. junij 1908.

povzročilo, da so se v tem času začele med liberalnim in katoliškim dijaštvom tudi polemike o primernosti oziroma neprimernosti nekaterih slovanskih univerz. Medtem ko so Narodni radikali in večinoma vsi liberalci priporočali predvsem študij na češki univerzi v Pragi, so katoliški akademiki priporočali študij na poljskih univerzah, zlasti v Krakovu in Lvovu. Tako je bilo v Zori v tem času objavljenih precej prispevkov, ki so primerjala Češko in Poljsko, češke in poljske univerze. V Zori je »Pražan« objavil svoje mnenje o Pragi, ki da je za slovenskega dijaka povsem neprimerna, tako z dijaškega kakor s političnega stališča. »Tukaj ne vlada boj za načela, boj razuma; tu odloča slepa strast. Stoj na tem in takem boju na tej ali oni strani, dobrega vpliva ne boš čutil. Če si še tako idealen, nizki nasprotnik te bo nehote umazal in oškropil...«. ⁷³ Tudi A. V. je za Prago ugotovil, da je za katoliško dijaštvo izredno neugodno mesto; ime katoličan je v Pragi tako zasramovano, kakor v nobenem drugem mestu v Avstriji. Češka meščanska družba je skozinskoz prepojena s protikrščanskim duhom, češka inteligenca je vzgojena izključno v Masarykovem skepticizmu, ki nujno pelje v verski nihilizem...«. Glavni kamen spotike je avtor zapisa videl v dejstvu, da se »v najbolj slovanskem mestu v Pragi... vedno bolj širi internacionalizem, kozmopolitizem in anarhizem. Značilno je, da so iz slovanske Prage izšli prvi slovanski anarhisti...«. ⁷⁴ Zaradi vsega navedenega je bil A. V. prepričan, da Praga in z njo Češka sama ni primerna za slovenskega dijaka, zato »v ta milieu češke družbe ne svetujemo iti nobenemu resnomislečemu slovenskemu dijaku«. ⁷⁵ Zanimivo, da je bil tudi Henrik Tuma zelo skeptičen do tega, da veliko slovenskih študentov študira v Pragi, seveda iz povsem drugih razlogov kot katoliški intelektualci. V svojih spominih je zapisal, da za Prago »nisem bil preveč navdušen, ker sem se bal enostranske vzgoje naše akademične mladine. Poznal sem Čehe kot precejšnje šoviniste, ki enostransko poudarjajo vse, kar je češkega...«. ⁷⁶ Toda še leta 1909 sta bila na krakovski univerzi samo dva slovenska študenta, Josip Stuller in Vojeslav Mole. ^{76a} Tudi Stuller je videl bistveno razliko med Prago in Krakowim predvsem v dejstvu, da »nosi ime Praga s seboj tudi »svobodomiselnost«, Krakow pa »konservativnost«, kar naj bi bila predvsem zasluga radikalnega dijaštva. Kljub temu Stuller ni nasprotoval odhajanju Slovencev v Prago; argumenti, ki jih je Stuller navedel v korist Krakowa, pa so bili: »1. stanovske koristi dijaštva samega; 2. slovanska ideja; 3. rešitev slovenskega vseučiliškega vprašanja; 4. očiščenje naše kulturne primesi nemškega duha, ustvarjanje lastne nacionalne samostojne slovenske kulture; 5. gospodarske koristi.« Obenem pa je opozoril, naj hodijo v Krakow študirat predvsem tisti, ki so premožnejši. ⁷⁷

Kljub precej močni propagandi je ostala Praga v tem času vabljivo univerzitetno mesto zlasti za liberalno opredeljeno dijaštvo. Ti so vseskozi sodelovali na raznih sestankih in shodih slovanskega dijaštva, sodelovali z društvi ter v Omladini dijaštvo obveščali o dejavnostih slovanskih dijaških in študentskih društev. Narodni radikali so sodelovali tudi na 1. shodu naprednega slovanskega dijaštva v Pragi, ki je bil le nekaj dni pred začetkom vseslovanskega kongresa. V tem času v Omladini še niso objavili kakih ocen ali mnenj o novoslovanskem gibanju, tik pred shodom pa so objavili dokaj izzivalen članek Poljaka Hipolita Boczkowskega »Razvoj slovanske misli«. ⁷⁸ Boczkowski je bil do novoslovanstva zelo skeptičen, saj je v tem videl predvsem delo v smeri praktične slovanske vzajemnosti, ki jo je formuliral samo kot »nesimpatično besedo: »panslavizem«. Poudaril je, da mlada generacija ne bi smela biti zadovoljna s to novo teorijo, ki »hoče biti moderna, a se vendar ne more otresti

⁷³ Pražan, Zora 1908, str. 177.

⁷⁴ A. V., V Prago!, Zora 1908, str. 178.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 301.

^{76a} Vojeslav Mole, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970.

⁷⁷ Josip Stuller, str. 184.

⁷⁸ Hipolit Boczkowski, Razvoj slovanske misli, Omladina 1908, str. 50–61.

nekaterih hib prejšnjih smeri...«. Ker »nima neke precizne formulacije«, tudi ni jasno, do katere mere je ta novi program res nov. Boczkowski ni navedel, katere so te hibe, mladini je le predlagal, naj sprejme tri točke, ki bi jih morala upoštevati pri sodelovanju v novoslovanskem gibanju: »1. razmerje do ne-slovanskih narodov; 2. poravnanje notranjih sporov med slovanskimi narodi; 3. organizacija realnega dela za slovansko misel v bodočnosti.«⁷⁹ Ob vsem tem je podal tudi nekaj konkretnih predlogov kulturno-znanstvenega sodelovanja slovanskega izobraženstva: predlagal je ustanovitev posebne slovanske akademije, visokošolskega zavoda, ki bi nudil teoretično in praktično izobrazbo za krepitev slovanske vzajemnosti. Slovanska akademija bi bila pomemben dejavnik pri organizaciji »slovanske žurnalistike«, slovanskega časopisa, kakršen je češki *Slovanský Přehled*. Zamislil si je tudi izdajo Slovanske enciklopedije, Slovanskega atlasa, Slovanskega letopisa, pa tudi ustanavljanje stolic za slavistiko in posamezne slovanske jezike. Predlagal je tudi izdajanje slovanske dijaške revije, ki bi izhajala v vseh slovanskih jezikih. List bi imel tudi nalogo ustanavljati in vzdrževati tečaje za učitelje slovanskih jezikov, pospeševati potovanja slovanskega dijaštva po slovanskih deželah ipd. Boczkowski se je torej zavzemal predvsem za strogo kulturni novoslavizem, s katerim bi Slovani morda le lahko presegli oziroma »preboleli panslavizem z njegovim ekspanzivnim sistemom...«. Kljub temu, da se ta program ni bistveno razlikoval od Kramačevega ali Hribarjevega, je bilo poudarjanje strogo kulturnega delovanja posledica vseskozi prisotnega poljskega nezaupanja do Rusije in ruskega panslavizma. Uredništvo Omladine je sestavek objavilo brez komentarja.

Povsem nasprotno skepsi in bojazni Poljaka je o novoslovanstvu pisal Bogumil Vošnjak, ki je bil poleg Hribarja in Gabrščka gotovo eden najbolj navdušenih pristašev novoslovanstva med slovanskimi izobraženci. Vošnjakov članek⁸⁰ je bil na eni strani prikaz lastnih razmišljanj o novoslovanstvu, na drugi strani pa tudi odgovor Poljaku. Vošnjak je skušal slovenskemu dijaštvu prikazati predvsem pozitivne plati novega gibanja, v katerem je videl predvsem velik kulturni pomen. Novoslovansko gibanje je označil kot kulturno gibanje, ki bi ga moralo narodno radikalno dijaštvo kot nepolitična struja ravno zaradi njegove izrazite nepolitičnosti brezpogojno sprejeti. Novoslovanstvo kot kulturna ideja se mu je zdela zato sprejemljiva tako za levico kot za desnico. V kulturnem poslanstvu novoslavizma je videl predvsem »združevalno moč«, kajti dejstvo je, je trdil Vošnjak, da so »narodni momenti v kulturi tako mogočni, da brezpogojno zahtevajo medsebojno razumevanje in posnemanje...«. Obenem je bil prepričan, da bi lahko ideja pripomogla »spraviti v sklad ožjo slovensko s široko slovansko mislijo...«. Ravno zato naj bi slovensko napredno dijaštvo z drobnim delom delovalo za oživitev te ideje, predvsem zato, ker je dijaštvo tisto, ki naj bi »prej kot drugi sloji uvidelo velik pomen novoslovanskih kulturnih smotrov...«.⁸¹ Glede na to, da kulturni program novoslovanstva še ni bil dokončno izdelan, je Vošnjak slovensko dijaštvo pozval, naj »ustvari tak enoten program, v katerem ne bi smela zavzemati zadnjega mesta organizacija ljudskoprosvetnega dela, kakor tudi medsebojno približevanje in izmenjavanje znanstvenega dela raznih strok... Oboje se lahko dopolnjuje, drobno pozitivno delo in široki, vseobsegajoči konventi, ki jih ustvarja novoslovanstvo. Obojno delo je dolžnost dijaštva...«.⁸² Zaradi dokaj zadržanega odnosa slovenskega narodno-radikalnega dijaštva do novoslovanske ideje je Vošnjak dijače svaril pred nepotrebno »blaziranostjo« oziroma pred »blazirano ravnodušnostjo, s katero bi utegnili zavračati novoslovansko misel...«. Kljub Vošnjakovim zahtevam po kulturnem in izobraževalnem delu pa ni upošteval konkretnih predlogov Boczkowskega za širitev kulturnega sodelovanja med Slovani.

⁷⁹ Nav. d., str. 60.

⁸⁰ Slovansko dijaštvo in novoslovanska misel, Omladina V, 1908, str. 121–124.

⁸¹ Nav. d., str. 122.

⁸² Nav. d., str. 124.

Dobrih štirinajst dni pred novoslovanskim shodom, od 24. do 30. junija 1908 je bil v Pragi shod naprednega slovanskega dijaštva. Shod bi lahko označili tudi kot predhodnico vseslovanskemu kongresu, udeležili pa so se ga predstavniki vseh slovanskih narodov, tako znotraj kot zunaj monarhije. Slovensko dijaštvo so zastopali Pučnik, Mihajlo Rostohar, Ivan Lah, Albert Kramer ter Pustoslemšek. Glavne teme so bile sicer posvečene dijaškim oziroma študentskim vprašanjem, kljub temu pa se niso mogli izogniti razpravi o odnosu dijaštva do novoslovanstva. Tudi v tem primeru se uredništvo Omladine ni odločilo za lasten komentar, morda tudi zato ne, ker slovenski predstavniki o tem v Pragi niso razpravljali, z izjemo Pučnika, ki se je do novoslovanstva opredelil pozitivno.⁸³ Omladina je rajši objavila diskusijski prispevek poljskega predstavnika Brezskowskega. Brezskowski je v diskusiji poudaril predvsem razliko med uradnim in neuradnim pojmovanjem slovanske ideje. Menil je, da gredo »slovanski politiki in slovanska mladina v delu za slovansko vzajemnost različna pota. Na prvi pogled se kaže velika razlika: za politike je slovansko vprašanje stvar kompromisov (slovanskega shoda se udeležijo tudi klerikalci), za mladino pa pomenja slovansko vprašanje načelno rešitev etičnih principov...«⁸⁴ Rahlo drugačno formulacijo je v poročilu iz Prage objavilo tudi uredništvo Omladine. Poudarili so, da je napredno dijaštvo v na shodu v Pragi »proglasilo novo geslo, nov temelj vzajemnega dela v smislu kulturne vzajemnosti napredne slovanske generacije. Slovansko dijaštvo je izločilo vse one elemente, ki vsled nesoglasja nazorov in potov otežkočajo slovansko delo...«. Posebej so poudarili, da se »pot, ki si jo je začrtalo slovansko napredno dijaštvo... loči od one, ki jo meri neoslavizem slovanskih politikov Hribarja, Kramarja, Glibovskega...«. ⁸⁵ Prav sodelovanje z neliberalnimi in katoliškimi strankami je v veliki meri pripomoglo k temu, da je narodno radikalno dijaštvo odklanjalo sodelovanje s Hribarjem in drugimi slovanskimi novoslovani. Na drugi strani pa so v tem času narodni radikali začeli v večji meri poudarjati »slovenstvo«, slovensko idejo.

Na odnos do slovanstva je vplivalo predvsem dejstvo, da je postajala med narodnimi radikali čedalje bolj aktualna jugoslovanska ideja, ki je že na shodu naslednje leto postala prevladujoča možnost rešitve nacionalnega vprašanja.⁸⁶ Ne glede na različne odmeve slovenskega tiska in javnosti na novoslovansko idejo in gibanje je mogoče sklepati, da so tako simpatizerji kot nasprotniki z velikim zanimanjem pričakovali začetek vseslovanskega kongresa v Pragi.

IV.

Novoslovanski kongres v Pragi se je začel 12. julija 1908. Že v Petrogradu so ga označili kot »pripravljalni«, tako da je imel tak tudi uradni naziv. Kongres naj bi bil »vseslovanski«, kar naj bi pomenilo, da bodo na shod povabljeni predstavniki vseh slovanskih narodov znotraj in zunaj monarhije. Toda vabilu se niso mogli odzvati vsi. Najštevilnejša je bila delegacija Čehov, med katerimi je bilo največ predstavnikov Mladočeške stranke. Prisotni so bili tudi predstavniki Agrarne in Nacionalne socialistične stranke, ki jo je zastopal Josef Klofač. Kongresa se ni hotel udeležiti urednik lista *Slovanský Přehled*, Adolf Czerný, kljub temu, da je bil eden najbolj dejavnih Čehov pri popularizaciji slovanske ideje in vzajemnosti. Kot razlog je navedel, da je bil na shod povabljen en sam znanstvenik, da prevladujejo samo politiki, kar naj bi bilo v nasprotju z osnovnim namenom kongresa, to je, naj bi imel predvsem kulturni in

⁸³ Shod slovanskega naprednega dijaštva, 24.–30. junija 1908, SN, 25. junij 1908; »...za slovansko sekcijo je govoril predsednik Adrije, jurist Pučnik (s stališča neoslavizma) ... da je potrebno v slovansko gibanje nov tok, ideje napredka, svobodomiselnosti, ravnopravnosti...«.

⁸⁴ Brezskowski, *Omladina* 1908, str. 97.

⁸⁵ Nav. d., str. 53.

⁸⁶ III. shod je NRD struja skoraj v celoti posvetila obravnavi jugoslovanskega vprašanja, glej moj članek ZC, 1982, str. 226.

gospodarski pomen.⁸⁷ Na kongres niso povabili T. G. Masaryka zaradi njegovega odklanjanja Kramařeve vizije slovanske vzajemnosti. Masarykova vizija slovanske vzajemnosti je temeljila na predpostavki, da se morajo v ta namen združiti vse napredne stranke in s konkretnim delom ustvarjati primerne temelje slovanski skupnosti. Glavni očitek Kramařu in novoslovanski ideji je bilo ravno sodelovanje s konservativnimi, klerikalnimi strankami: »Ravno za kulturno delo se morejo spojiti le sorodne struje; jaz bi s svojega stališča mogel delati, resnično delati, le z liberalnimi in naprednimi strankami. S klerikalnimi strankami smo doma v boju ravno v kulturnih vprašanjih — kako se s temi nasprotniki moremo kar naenkrat združiti za isto kulturno delo? Ali naj bomo napredni kot Čehi in nazadnjaški kot Slovani? Slovanstvo ni vendar nič brez rustva, češtva itd. Slovanstvo ni nekaj višjega nad narodnostjo.«⁸⁸ Masaryk je bil skeptičen predvsem do sodelovanja z Rusijo, za katero naj bi bilo slovanstvo le element, ki bi ga lahko uporabljala proti Avstriji v tekmi za oblast in vpliv v Srbiji, Romuniji in Bolgariji. Obenem s tem naj bi ji šlo predvsem za prestiž v Galiciji in na Poljskem. »To je bil za oficijelno Rusijo pravi slovanski program, le da je bilo slovanstvo na drugem mestu, podrejeno pravadnim političnim in kulturno cerkvenim načrtom ... Takšna je bila in je ruska resničnost. Pri nas je bila ta resničnost malo znana, večina naših rusofilov se je zadovoljevala z nejasnimi nazori o Rusiji; Rusija je bila zanje velika in mogočna, in ker smo proti Avstriji in Nemčiji nujno potrebovali tuje pomoči, naj bi nas rešila velika bratska Rusija ...«^{88a} Slovenski Narod je Masarykovo neudeležbo imenoval »racionalno dejanje«, ker se njegova vizija ne sklada s Kramařevo, medtem ko so bili v Slovincu bolj naklonjeni Kramařu kot Masaryku; »Slovenec« navaja, da se »Čas« (glasilo čeških realistov) »silno togoti« zaradi tega, toda »Vseslovanski komite pa je čisto prav ravnal, da ni povabil na shod internacionalnega čvekača, ki s svojim svobodomiselstvom spada veliko bolj v judovski ghetto kot pa na slovanski kongres ...«⁸⁹ Glavni očitek slovenskih katolikov Masaryku je bil predvsem njegov internacionalizem in simpatiziranje s češko socialnodemokratsko stranko. Kljub temu, da so bili slovenski katoliki kot Masaryk skeptični do sodelovanja z Rusijo, tega dejstva niso ne poudarjali ne omenjali.

Poleg češkega zastopstva je bilo najštevilnejše rusko. Kot navaja Paul Višný so bili to predvsem predstavniki desnega centra, ki so bili obenem tudi slovanofili starega kova. Precej liberalnih politikov je svoje sodelovanje zavrnilo ravno iz tega razloga.

Dokaj številno je bilo tudi poljsko zastopstvo. Največ je bilo udeležencev iz ruske Poljske, nekaj manj je bilo avstrijskih Poljakov, medtem ko se nemški kongresa niso smeli udeležiti. Najpomembnejše je bilo, da sta prišla Roman Dmowski, predstavnik poljske Narodne demokratične stranke ter prvi urednik lista *Swiat Słowianski*, Marian Zdziechowski. Pravzaprav je bilo ravno v poljski delegaciji največ kulturnikov, znanstvenikov, novinarjev, pravnikov ter univerzitetnih profesorjev, tako da je bilo očitno, da so samo Poljaki dobesedno razumeli kongres kot »kulturno in znanstveno« zблиževanje med Slovani.

Srbe so zastopali državni svetnik Geršić, bivši minister Drago Pavlović, beograjski župan Vulović, bivši minister Milan Marković ter univerzitetni profesor dr. Kumanudi. Iz Kotora je prišel dr. Bajak kot edini predstavnik Srbov iz monarhije. Hrvate so zastopali Stjepan Radić, Tresić-Pavičić, Ljuba Babić-Gjalski, Božo Vinković ter profesor Đuro Šurmin. Bolgari so imeli štiri predstavnike, med katerimi je bil po svoji slovanski naravnosti najbolj znan Stevan F. Bobčev. Glede prisotnosti Slovakov, Lužiških Srbov in Ukrajincev so

⁸⁷ Višný, str. 95.

⁸⁸ Radovan Krivic, Masaryk o novoslavizmu, Omladina 1910, str. 88.

^{88a} T. G. Masaryk, Svetovna revolucija, Ljubljana 1937, str. 29–30.

⁸⁹ Slovenec, št. 160, 15. julij 1908.

⁹⁰ Vseslovanski kongres in župan Hribar, Priloga Slovenskega Naroda, št. 171, 25. julij 1908.

poročila različna. Paul Višný navaja, da na kongresu niso sodelovali Slovaki, Lužiški Srbi, Belorusi, večina Ukrajincev ter Poljaki iz Nemčije.⁹¹ Andrej Gabršček v svojih spominih navaja, da so Lužiški Srbi imeli svojega predstavnika, dr. Muko, prav tako tudi Slovaki državnega poslanca dr. Hodžo, kar je verjetno povzel po pisanju Slovenskega Naroda.⁹²

Ukrajince sta zastopala t. i. »rusofila« Glibovicki in Markov, ki pa dejansko nista predstavljala ukrajinskega naroda in njegovih interesov. Ukrajinci so Kramařu kot vodji organizacijskega odbora poslali sporočilo oziroma spomenico, v kateri so zapisali, da se »organizacija kongresa ne ozira na stremljenja in potrebe ukrajinskega naroda. V odbor organizatorjev so se povabili v Petrograd taki mořje, ki zanikajo obstoj ukrajinskega naroda. Vse te napake organizacije so zakrivile, da se zastopnikom ukrajinskega naroda ni bilo mogoče udeležiti kongresa.«⁹³ Pisec te notice v Slovenskem Narodu je še vedno vztrajal pri poimenovanju Malorusi, saj je zapisal, da »Malorusi (namreč mladi, to je Ukrajinci), ne smatrajo kongresa za izraz solidarnosti, ker se ta konferenca vedoma izogiba glavnim življenjskim vprašanjem zatiranih narodov.«⁹⁴ Uredništvo Slovenskega Naroda je neudeležbo in razloge zanjo imenovalo »le prazen izgovor, kakor so tudi slovenski klerikalci smešno opravičevali svojo neudeležbo«.

Slovensko zastopstvo je imelo štiri člane: trije so bili predstavniki politike, člani Narodno napredne stranke; to so bili Ivan Hribar, Otokar Rýbař ter Andrej Gabršček. Edini nepolitik je bil publicist Bogumil Vošnjak. Hribar v Spominih navaja, da bi se morala — glede na predhodne dogovore — shoda udeležiti tudi Janez E. Krek in Ivan Šušteršič, toda v Prago ju ni bilo. S tem v zvezi je »Slovenec« zapisal: »ker imamo zdaj doma toliko koristnega opravila čez glavo se res nismo mogli podati na tako prijeten izlet, kakor so praški kongres s svojimi velikimi govori in banketi...«⁹⁵ Paul Višný v svojem delu ugotavlja, da so bila vabila poslana tudi Kreku in Šušteršiču, »voditeljema največje slovenske politične stranke, klerikalne, ki pa sta zavrnila sodelovanje zato, ker je liberalni voditelj, Hribar, njun politični nasprotnik, sodeloval pri organizaciji kongresa.«⁹⁶

Tudi Slovenski Narod je komentiral odločitev Kluba klerikalnih državnih poslancev, da se ne udeleži vseslovanskega kongresa, ker se je, »kolikor se tiče zastopstva slovenskega ljudstva, dalo vseslovanski prireditvi že izpočetka izrecno strankarsko-politični značaj«. Uredništvo Slovenskega Naroda je videlo pravi vzrok v tem, »da se klerikalci boje zamere pri vladi in pri svojih nemških zaveznikih. Vlada se boji kongresa, kakor se boji vsake najmanjše stvarice, ki bliža Slované... Sicer pa je čisto prav, da ne gredo v Prago... ker so rimska in brezdomovinska stranka, ne pa slovanska...«⁹⁷

Program shoda je imel osem točk: 1. vseslovanska razstava v Moskvi; 2. pospeševanje turisticke, zlasti dijaške v slovanskih deželah; 3. prirejevanje kmetskih izletov v slovanskih deželah; 4. ustanovitev vseslovanske banke (poročevalca dr. Preiss in župan Hribar); 5. razširjanje sokolske organizacije v vse slovanske dežele (poročevalec dr. Scheiner); 6. organizacija prosvetnih zvez in ljudske vzgoje ter organizacija slovanskega knjigotrštva; 7. ustanovitev permanentnega zbora delegatov slovanskih narodov in organizacija slovanske žurnalistike; 8. sklepanje o prireditvi splošnega vseslovanskega shoda.« Svoje posebne predloge je podal Kramař tudi v imenu Mladočeške stranke: 1. naj se v Petrogradu zasnuje časopis, ki bo v vseh slovanskih jezikih prinašal poročila o vsem, kar se v kulturnem oziru zgodi in stori znamenitega med posameznimi

⁹¹ Višný, str. 92.

⁹² Ukrajinci in vseslovanski kongres, SN, št. 162, 15. julij 1908.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Slovenec, št. 159, 14. julij 1908.

⁹⁵ Višný, str. 98.

⁹⁶ Vseslovanski kongres v Pragi, SN, 10. julij 1908.

slovanskimi narodi; 2. Omogoči naj se recipročno priznavanje izpitov ruskih in avstrijskih univerz; 3. V Pragi naj se ustanovi Slovansko čitalnico; 4. v posameznih slovanskih deželah naj se ustanovijo uradi za posredovanje služb Slovanom.

Vsi predlogi, tako uradnega programa kot Kramačevi, so bili sprejeti. Že iz programskih točk je razvidna popolna odsotnost političnih vprašanj, kljub temu, da so na shodu sodelovali predvsem politiki. Vsi so bolj ali manj enotno poudarjali, da ima shod predvsem kulturno-gospodarski pomen in značaj; v končni resoluciji so se izognili vsakršnim političnim opredelitvam, ki bi lahko škodile medsebojnim odnosom ali pa naletele na kritiko s strani avstrijske, nemške ali ruske uradne politike. Za enega največjih uspehov shoda so prireditelji šteli udeležbo Poljakov in zgladitev njihovega spora z Rusi, kar pa se ni dogajalo javno, marveč so dogovori tekli »za kulisami«. Glavno sporočilo shoda je formuliral Kramač, ki je ponovno poudaril, da so ostale najpomembnejše točke gibanja »svoboda, enakost, bratstvo«, delo za kulturni in gospodarski napredek vseh slovanskih narodov. V izjavi za poljski list *Czas*, ki jo je ponatisnil tudi Slovenski Narod, je Kramač poudaril, da je pred kongresom dejansko obstajala bojazen, da kongres ne bo uspel, toda, »ta bojazen se ni uresničila. Mi vsi smo ostali skupaj in smo se razšli v docela drugem razpoloženju, kakor smo se sešli... Pričakujem, da bo po tej konferenci nastala velika sprememba v poljsko-ruskih odnosajih. Načela, ki so se izrekla, bodo našla močan odmev v ruskem in poljem narodu...«.⁹⁷ Delo shoda je potekalo po sekcijah. Kot poroča v spominih Andrej Gabršček,⁹⁸ je bila najbolj aktivna gospodarska sekcija, v kateri sta sodelovala tudi on in Ivan Hribar. Prav tu so potrdili odločitev o ustanovitvi Slovanske banke. Hribar svoje udeležbe na kongresu v Spominih ne omenja,⁹⁹ tako da imamo Slovenci samo dve neposredni pričevanji s kongresa, Gabrščkovo in Vošnjakovo.

Gabršček je svoje poročilo s kongresa napisal dokaj natančno; kljub temu, da je svoje spomine natisnil šele leta 1934, je njegovo poročilo pisano predvsem s stališča slovenske in slovanske lojalnosti Avstriji; poudaril je, da je imela »neoslovanska ideja povsem pacifistično lice in je hotela pokazati, da je za Avstrijo poleg trozveze neka druga zveza bolj praktična in veliko bolj koristna.«⁹⁹

Drugačno, predvsem pa z dnevno politiko neobremenjeno poročilo je v Ljubljanskem Zvonu objavil Bogumil Vošnjak. Primerjal je stari politični panslavizem, ki je vodil predvsem »balkansko in ne slovansko politiko« in preveč poudarjal pravoslavlje, z novo slovansko idejo, ki ji je prisodil izjemno velik pomen. Tako kot Kramač je tudi Vošnjak videl v sodelovanju Poljakov največji uspeh shoda in ideje nasploh, kajti menil je, da je za slovanstvo izredno pomemben ravno odnos Poljakov do gibanja in ideje. Velik pomen je videl v drugačnem odnosu poljskega tiska do slovanstva: »Malo časa pred praškim shodom si je priborilo v poljskem časnikařtvu slovansko gibanje tako zmago, kakršne si prvoboritelji sami niso nikdar nadejali... Vseslovanstvo doslej zasmehovano in smatrano za narodno izdajstvo, se je zdajci prikazalo Poljakom kakor narodna rešitev...«.¹⁰⁰ Tudi iz nadaljnega orisa kongresa veje Vošnjakovo navdušenje nad dogajanji v Pragi. To je na Slovenskem in v časopisju pravzaprav edini oris vzdušja na shodu.

Tudi Vošnjak se je zavzel za splošno slovansko kulturno sodelovanje ter obenem podal tudi svoje zamisli o tem, kako naj bi Slovani to dosegli. Najučinkovitejše naj bi bile avtonomne narodnosti, v okviru katerih bi Slovani najlaže razvijali svoje kulturne posebnosti in kulturna stremljenja. Vošnjak trdi, da je kultura predvsem skrb naroda in ne države, zato se je zavzel za

⁹⁷ Priloga SN, št. 171, 25. julij 1908.

⁹⁸ Hribar, Spomini II., str. 641.

⁹⁹ Vseslovanski kongres v Pragi, Goriški Slovenci II., Gorica 1934, str. 280.

¹⁰⁰ Slovanski shod v Pragi, Ljubljanski Zvon, 1908, str. 601–606, 666–672.

ustanovitve »narodnostne kulturne zveze«. »Diferencijacija med slovanskimi narodi se še ni razvila tako daleč, da bi bila vsaka slovanska narodnost ravno tako oddaljena od druge kakor Francozi od Italijanov, Špancev ali Portugalcev«. Zato se zdi Vošnjaku, da je razmerje med slovanskimi narodi podobno onemu, ki vlada med Skandinavci, Danci, Norvežani in Švedi. »Kakor imajo Skandinavci kljub temu, da živijo v mnogih državah, pravico, ustvariti si svojo kulturno vzajemnost, se tudi Slovanom... ta pravica ne more odrehati«. V narodnostno mešani državi vidi Vošnjak »višji tip države«. Slovanske narodnosti bi gojile in razvijale svoje kulturne posebnosti brez ozira na državne meje, da bi pa bilo to lažje, je treba skleniti narodnostno kulturno zvezo.¹⁰¹ Vošnjak je posebej pozdravljal rusko-poljski sporazum na podlagi priznanja, da ima vsak slovanski narod pravico do svobodnega razvoja. »Narodna avtonomija nima samo za Avstrijo svojega velikega... pomena, ona je tudi za bodočnost rase, kakršna so Slovani, neprecenljive vrednosti«.

Morda prav zato, ker Vošnjak ni bil politik, je malce naivno verjel v popolno enotnost in konkretni uspeh shoda, zlasti v uspeh rusko-poljskega dogovarjanja. Verjel je v enotnost čeških strank do tega vprašanja. Neudeležbi Ukrajincev po njegovem »ni mogoče pripisovati prevelikega pomena«. Težaven pa se mu je zdel poljsko-rusinski problem, ki ga je obravnaval predvsem kot »razredni problem, ki temelji v posestnih razmerah... Poljsko plemstvo, ki poseduje zemljo, se ne more zvezati s poljedelskim proletarcem, Rusinom, ki ga je doslej izsesavalo in zatiralo. Ta nasprotja so gospodarska, zaradi tega jih je težko poravnati«. ¹⁰² Ne glede na to, edino nerešeno vprašanje, je po njegovem mnenju kongres v Pragi uspel, saj je izpolnil vsa pričakovanja, to je, dokazal je kulturni in gospodarski potencial Slovanov. Zato je navedel tudi besede Bolgara Bobčeva, ki bi jih lahko pripisali tudi njemu: »Silno Slovanstvo lahko obstaja poleg silne Rusije in silne Avstrije...«, ter še dodal, da slovanstvo »noče premikati nikakih obmejnih kolov, ono zahteva samo svobodni razvitek lastnih sil«. ¹⁰³

Vošnjakov teoretični, nepolitični odnos in obravnava slovanskega vprašanja sta bila v tem času dokaj tipična za večino slovenskega izobraženstva, ki je nacionalno vprašanje večinoma obravnavalo kot kulturno vprašanje. Obenem je na možnosti gledal preveč optimistično. Uredništvo Ljubljanskega Zvona je v kratki vesti o kongresu poudarilo, da sodelovanje Rusov in Poljakov na kongresu še ne more pomeniti pobratimstva obeh narodov. Pisec notice je bil kljub skepsi prepričan, da pa je začetek storjen in »ob resni volji merodajnih faktorjev se bo dalo doseči vse«. ¹⁰⁴ Obenem pa je sam kongres označil predvsem kot »veliko moralno oporo« vsem slovanskim narodom.

Najbolj naklonjeno je o praškem shodu poročal liberalni tisk: tako Slovenski Narod, Naš list, tržaška Edinost ter goriška Soča. Že dan po končanem shodu je Slovenski Narod zapisal, da je bil shod »posledica velikega političnega in idejnega preobrata, ki se je izvršil v zadnjih letih...«, pri čemer je imela veliko vlogo tudi politična sprememba v Rusiji. Poudaril je, da je med Slovani zmagalo spoznanje, da je slovanskim narodom vendarle mnogo stvari skupnih ter da je zato shod potrdil najpomembnejša stališča novoslovanstva, ki so jih sprejeli vsi sodelujoči; to so popolna enakopravnost, popolna svoboda v verskih stvareh ter demokratičnost. ¹⁰⁵

Naš list je o shodu zapisal, da je v Pragi »nastopilo novo slovansko gibanje, ki je začetek popolnoma nove smeri v razvoju slovanske misli. Slovanska vzajemnost danes ne pomeni kot stari panslavizem pretapljanja slovanskih narodov v en narod, temveč zaščito vsega slovanstva za vsak narod.« Poudarili so, da

¹⁰¹ Nav. d., str. 606, 666.

¹⁰² Nav. d., str. 670.

¹⁰³ Nav. d., str. 672.

¹⁰⁴ Slovanski kongres v Pragi, Ljubljanski Zvon, 1908, str. 512.

¹⁰⁵ Slovanski shod v Pragi, SN, 14. julij 1908.

slovanska vzajemnost nima političnih ciljev, da ima samo kulturne, zato se bo »izogibalo politike, vseh napadujočih namenov, in poudarjalo samo ono kar nas druži, kar druži Ruse s Poljaki, Poljake s Čehi, Čehs s Slovenci, Slovence s Hrvati in drugimi Jugoslovani...«. Poudarili so velik pomen gospodarskega sodelovanja, ker »ves politični razvoj temelji na kulturnem in gospodarskem napredku...«, obenem pa navedli že na shodu izraženo splošno ugotovitev, da se je »vera v slovanstvo kot v močan politični faktor, ki nas bo kulturno, gospodarsko, narodno in politično dvignil, umaknila spoznanju, da samo močni slovanski narodi morejo šele ustvariti močno slovanstvo, da moč slovanskih narodov ne izvira iz slovanstva, temveč moč slovanstva je samo rezultatna sila posamičnih slovanskih narodov.« Zato so sklepe praškega shoda označili kot povsem »realne«, ker »skupno delo na praktičnih podvzetjih mnogo bolj zbližuje ljudi od teoretskih razjasnjevanj...«. Kot večina komentatorjev je tudi pisec v Našem listu posvetil veliko pozornosti političnim spremembam v Rusiji. Predvsem je apeliral na Rusijo, naj se reši »starega, notranjega protislovja«, da bo lahko postala »slovanska država ne le na zunaj, temveč tudi v svoji notranji politiki...«. To naj bi bila tista prava vloga Rusije pa obenem tudi vsakega slovanskega naroda. Obenem s tem je od celotne slovanske zunanje politike zahteval predvsem enoten nastop proti Nemčiji, kajti, le tako bo lahko »ta politika predstavljala močno organizirano silo proti manj številnim Nemcem... Če pridejo Slovani in slovanska politika do vpliva v Rusiji in Avstriji in na Balkanu, potem je lahko izpeljiva osvoboditev in zaščita vseh slovanskih narodov...«. ¹⁰⁶ Politični problemi, ki so se v tem času nakopičili v monarhiji, so tudi poročevalcem s kongresa narekovali previdno in predvsem do Avstrije lojalno delovanje, zato je pisec v Našem listu poudaril, da slovanstvo »ne trga mej, ne dela revolucije«, hoče pa »pripeljati Slované do vpliva in moči, do notranje svobode in do zunanjega varstva...«. ¹⁰⁷

O sprejetih resolucijah so v Našem listu menili, da so »važne že same po sebi, ker nalagajo posameznim slovanskim delegatom dolžnost, da delajo na dotičnih poljih in jih delajo odgovorne za usodo teh sklepov...«. Predvsem so se zavzeli za uresničitev ustanovitve Slovanske banke, pa slovanskega glasila, kajti Slovanský Přehled »ne more zadoščati«, zato naj bi začeli izdajati »nekak vse-slovanski zbornik, vestnik, ki bi izhajal v vseh jezikih in prinašal pregleds vseh slovanskih literatur...«. Kot možnost so omenili tudi to, da bi vsak narod izdajal poseben, lastni »Přehled«, »kjer bi izhajali prevodi boljših del in ocene o knjigah in pisateljih...«. V Našem listu so se zavzeli tudi za shode slovanskih znanstvenikov strokovnjakov, tehnikov, kajti tudi ti naj »imajo svoj kulturni in praktični pomen...«. Prav tako bi bilo pomembno izmenjavanje revij, ker to »omogočuje in spólňuje skupno terminologijo in oživlja delo v organizacijah...«. Ob vsem tem so se zavzeli za čim številnejše obiskovanje slovanskih univerz, medsebojno spoznavanje dijaštva oziroma mladine sploh. ¹⁰⁸

Tudi Slovenski Narod je polemiziral s stališči, ki so v novoslovanstvu videla politično gibanje ali vsaj težnje po političnem delovanju. Poudarjali so, da »...kdor bi hotel misliti na politično združenje, bi se osmešil, kajti politično združenje je kratkomalo nemogoče in je izključeno...«. Zato je pisec tudi primerjal idejo slovanstva s pangermansko idejo, med katerima vidi bistveno razliko, ki se kaže v tem, da »Slovani ne iščejo drugega kakor vzajemnost v kulturnih in gospodarskih stvareh. Vse drugo je izključeno...«. Razložek je tudi v tem, da »hočejo Slovani kulturno in gospodarsko vzajemnost v okviru obstoječih držav, medtem ko delajo Nemci na to, da razbijejo Avstrijo, in jo potlačijo pod pruski podplat, da dosežejo politično združevanje z Nemčijo...«. Zato je bila nemška nevarnost velika tudi s slovenskega in slovanskega sta-

¹⁰⁶ Slovanski kongres v Pragi, Naš list, št. 29, 18. julij 1908.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam.

lišča. »Kolikor bolj se utrdi nemštvo, toliko bolj se je bati, da nas požre Nemčija...«. ¹⁰⁹ Prepričevanje slovenske in slovanske javnosti ter s tem obenem tudi avstrijske politike o nepolitičnosti gibanja se je še intenzivneje nadaljevalo po aneksiji Bosne in Hercegovine oktobra 1908, pri čemer je bil ponovno najbolj dejaven ravno Kramarj.

Tudi tržaška Edinost je o kongresu poročala precej obširno, obenem pa še vedno nadaljevala s »sklicevanjem« na češko socialno demokratsko stranko oziroma na njeno glasilo, ki je objavljalo svoje komentarje s shoda. Češka socialna demokracija se shoda ni udeležila, tako da mnenje, ki je bilo zapisano v glasilu Nová Dobá ni moglo biti uradno stališče stranke. Edinost je iz Nove Dobe ponatisnila stališče, da morajo socialni demokrati napram »slovanskemu zbližanju meščanskih strank, h kateremu je dal shod mogočen nagib, zavzemati simpatično stališče. Dobro je, da so premožni sloji posameznih slovanskih narodov in njih političnih strank slednjič izprevideli, da je pot sporazumljenja dejstvo, da je bil po praškem shodu okrepčan duh mednarodnosti, da se bo negovalo kulturno dotiko in širilo vzajemno spoznavanje in zaupanje...«. Obenem so izrazili upanje, da bo vsaj na ta način mogoče izvajati skupne kulturne akcije »med novoslovansko buržoazijo in slovanskim proletarstvom, dasi ima socializem na političnem in gospodarskem polju svoje posebno poslanstvo...«. ¹¹⁰ Uredništvo Edinosti je bilo očitno navdušeno nad tem spravljivim mnenjem, zato je moralo takoj dodati pripombo na račun slovanskih socialistov, ki da so »žalibog... še grozno, grozno daleč od take modrosti...«. ¹¹¹

Res je, da so slovenski socialisti in njihov tisk že ob samem začetku odklanjali slovansko idejo, za kakršno so se zavzemali Kramarj, Hribar ali Gabršček. Kristan je že takoj po povratku Hribarja iz Petrograda maja 1908 zavrnil njegove optimistične napovedi spremembe ruske politike; tudi socialistični tisk je bil že pred kongresom kritičen do priprav in do udeležencev samega shoda. Rdeči prapor je zapisal, da načelno ne nasprotuje ideji vseslovanstva niti ne vseslovanskemu shodu. Toda, so poudarili, shoda, na katerem Hribar in ostali slovanski udeleženci zastopajo slovanski narod, Rdeči prapor ne more priznavati. Poudarili so, da »kdor hoče zastopati vse Slovence, ne sme pozabiti, da je na svetu tudi slovensko socialno-demokratsko delavstvo. Ta del slovenskega naroda ne bi nikoli dovolil, da se ga zastopa pri ruski avtokraciji...«. ¹¹² Uvodničar v Rdečem praporju se je zavzel za kongres, na katerem bi se reševali tudi mednacionalni spori, toda v to je dvomil, kajti tisti, ki so ta shod pripravili, »sodijo površno in niti ne ponujajo pravih vzrokov teh bojev...«. Obenem je poudaril tudi razredni interes oziroma nujnost solidarnosti med razredi, o čemer tisti, »ki so romali v Petersburg, pa tudi ne tisti, ki so jih poslali, niso razmišljali...«. ¹¹³

Tudi Henrik Tuma je bil do novoslovanskega gibanja zelo kritičen, kajti prepričan je bil, da je sodelovanje Slovanov z Rusijo tako z geografskega, nacionalnega, socialnega in političnega stališča nemogoče. Vlogo Rusije je videl predvsem na vzhodu, v Aziji, »tam ima Rusija svoje veliko kulturno delo: Rusija od severa, Anglija od juga...«. Avstrijskim Slovanom in zlasti Slovencem je priporočal predvsem sodelovanje na kulturnem področju, ki bi predvidelo tudi skupen občevalni jezik, le-ta pa »ne bo nikdar in ne more biti ruski...«. Ob tem ni povedal, kakšen skupen jezik misli. Tuma je bil skeptičen do skupnega nastopa vseh Slovanov, saj skupen nastop ni uspel ne romanskim ne germanskim narodom, zato naj bi bil ta načrt tudi za Slovane neizvedljiv. Menil je, da že zato ne, ker »že po naravi, po svojih interesih, je ločena skupina poljsko-ruska od skupine češko-jugoslovanske...«. Posebno vlogo v slovanskem delo-

¹⁰⁹ Pangermanstvo, SN, 30. julij 1908.

¹¹⁰ Po slovanskem shodu, Edinost, št. 204, 25. julij 1908.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

¹¹³ Prav tam.

vanju je namenil Čehom, ker zapirajo pot germanstvu v dunajsko dolino, odtod pa prodiranje na Balkan; čutil se je, da Čehi prednosti svojega geografskega položaja še niso uvideli, kajti ravno ta jim je omogočal hitrejši gospodarski vzpon. Toda tudi za Čehe je Tuma videl edino možnost obstoja v okviru podonavske države avtonomnih narodnosti.¹¹⁴ Ob vsem tem pa Tuma ni upošteval Slovanov izven monarhije in ni razpravljal ne o Srbih ne o Bolgarih, prav tako ne o manjših slovanskih narodih v okviru monarhije ali izven nje. Ne glede na povsem odklonilno stališče je le videl rahlo možnost uspešnega nastopa Slovanov, ki ga je povezoval z rešitvijo socialnega vprašanja: »Internacionalni boj delavstva proti internacionalnemu kapitalu vodi preko avtonomije vseh narodov do skupnega stremljenja, in na tem torišču je mogoče, da se slovanski narodi najdejo pri skupnem nastopu...«.¹¹⁵

Takoj po končanem kongresu se je skepsa slovenskih socialistov še poglobila in se sprevrgla v popolno negacijo in odklanjanje vsakršnih povezav z gibanjem. Rdeči prapor je v uvodniku »Vseslovanska burka« zapisal, da se je v Pragi začela »neslana burka, ki jo njeni prireditelji z otročjo bahatostjo imenujejo ‚vseslovanski kongres‘. Zbralo se je tam namreč nekaj brezposelnih ljudi, ki bodo govorili, jedli in pili ter se naposled razšli prav tako pametni, kakor so se bili sešli...«. Pisca uvodnika je jezilo predvsem to, da so ti ljudje »v svoji predrznosti trdili, da govore, jedo in pijo v imenu slovanskih narodov...«. ¹¹⁶ Zanimiv je opis sodelujočih predstavnikov: za Ruse je menil, da so prišli »zmerni svobodnjaki, ki so svojo slavo tako hitro in tako klavrno zapravili in se zdaj prav dobro počutijo v družbi carjevih hlapcev...«; za Poljake je zapisal, da so prišli »nekateri izmed tistih plemenitašev, ki so znani oderuhi in biriči svojega ljudstva...«; za Čehe, da jim bodo delali »sramoto Mladočehi, ki so jih lanske volitve položile na smrtno posteljo...«. Kot slovenski predstavnik je v Prago »prifrazal iz Ljubljane župan Hribar in iz Trsta je prijel Rýbař. Lepa familija!«. Uvodničar Rdečega praporja je bil predvsem kritičen do dejstva, da na shodu niso razpravljali o političnih vprašanjih, da je bila »izključena vsaka beseda o medsebojnem razmerju slovanskih plemen, izključena celo beseda o razmerju tega ali onega neslovanskega naroda — sploh vse izključeno, kar bi moglo starim gospodom kvariti apetit...«. ¹¹⁷ Socialisti okrog Rdečega praporja so bili prepričani, da gospodarsko in kulturno zблиževanje slovanskih narodov oni sami »že dolgo praktično izvajajo«, zato je bila njihova zadnja in dokončna ugotovitev ta, da »toliko žalosti in dolgega časa se na enem kupu in ob enem dnevu še nikoli in nikjer ni zbralo nego te dni v Pragi. Da se ta kupček revščine imenuje »kongres« in še ‚vseslovanski‘ povrh, je le pusta šala. S tem je za nas ta vseslovanska burka opravljena.« ¹¹⁷

Socialistični Naprej je bil še bolj odklonilen. Navedli so imena slovenskih predstavnikov v Pragi, ne da bi omenili Otokarja Rýbařa, ter poudarili: »Razume se, da so bili vsi udeležniki buržoazijci. Proletariat nima za sedaj še časa, da bi se s tem pečal. Kadar pa se bo, se pa seveda ne bo na način buržoazije.« ¹¹⁸

O vseslovanskem kongresu je poročal tudi Laibacher Zeitung, ki je zapisal, da so se v Pragi zbrali predstavniki vseh slovanskih narodov: »In der heutigen Sitzung der allslawischen Konferenz brachte das Exekutivkomitee der Realisten eine Resolution auf Gründung eines Blattes in Petersburg ein, worin kritische Aufsätze in allen slavischen Sprachen erscheinen sollen über alles, was für die slavische Kunst, Wissenschaft und Literatur wichtig ist. Ferner soll in Prag eine Lesehalle mit sämtlichen Blättern errichtet werden. Endlich beantragt die

¹¹⁴ Henrik Tuma, Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Vseslovanska burka, Rdeči prapor, št. 56, 15. julij 1908.

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ Slovanska konferenca v Pragi, Naprej, št. 3, 4. avgust 1908.

Resolution die Errichtung von Bureaux in allen slavischen Ländern...¹¹⁹ V Laibacher Zeitung kasneje ni zaslediti posebnih komentarjev o kongresu.

V.

Najmanj razumevanja in simpatij do novoslovanskega gibanja in do ideje, kasneje pa tudi do kongresa, so pokazali slovenski klerikalci. Že pred kongresom je Slovenec kritično in mestoma prav strupeno komentiral Hribarjevo sodelovanje s Kramašem in njegova potovanja v Petrograd. O kongresu so pisali izredno kritično. Glavnina kritike je bila naperjena predvsem proti Hribarju in Kramašu. O Kramašu so zapisali, da si »veliko domišlja na tej svoji iznajdbi in proglaša »neoslavizem« kot novo »vigred Slovanstva«, ki še poganja na vseh straneh...«. S primerjavo starih »slavjanofilskih idej« in idej Prokopa Gregra so dokazovali, da se »Kramaš moti, če misli, da je iznašel nekaj novega, ampak da so to ideje, ki so jih imeli že stari slavjanofili...«. Poudarili so, da so bila vprašanja tiskovne organizacije ter drugih zadev slovanske vzajemnosti obravnavane že na vseslovanskih časnikarskih shodih. Zato »res ni bilo treba iznajti neoslavizma, da se pogrevajo kot nekaj novega...«. Omenili so tudi kritiko Mladočehov, ki da so kritizirali Slovensko ljudsko stranko, ker ni podprla Hribarjeve dejavnosti, obenem pa zagotovili, da želijo »gospodom v Pragi, da bi poleg iznajdbe »neoslavizma« in medsebojnega kadila tudi kaj koristnega uganili...«.¹²⁰

Kongres sam je za katoliško inteligenco pomenil tudi spodbudo za začetek dokaj obširnih in temeljitih obravnav slovanskega vprašanja, zlasti izobražencev okrog listov Čas in Zora. V obeh listih so začeli po kongresu objavljati prispevke z vseh področij — tako so pisali o slovanskem vprašanju slavisti, pravniki, teologi in drugi. Med najbolj dejavnimi je bil pri Času gotovo teolog Leopold Lenard,¹²¹ ki je objavil največ prispevkov na to temo.

Problem, ki ga je liberalni tisk le malokrat omenjal, ki pa je pomenil eno ključnih vprašanj za uspešno delovanje novoslovanskega gibanja, je bil gotovo problem Poljakov in njihovega vključevanja v slovansko skupnost. Prav temu vprašanju se je Lenard najbolj posvetil — med drugim nemara tudi zato, ker je nekaj časa deloval v Krakovu in Lvovu in je zato poljske razmere dobro poznal.

Lenard poljsko-ruskega spora ni obravnaval kot politično, marveč predvsem kot zgodovinsko vprašanje, katerega je izzvala in bila zanj odgovorna predvsem ruska birokracija. Ruska birokracija je bila, po Lenardu, pod velikim vplivom Nemčije. »Stranka resničnih ruskih ljudi«, ki je stranka ruskih policijskih, birokratičnih in dvornih krogov, je vsa zaverovana v Nemčijo... a oficijozno glasilo ruskega ministrstva za zunanje zadeve »Novoje Vremja«, ki je obenem oficijelno glasilo ruskega panslavizma, zagovarja v ruski notranji politiki vedno načela in postopanje »pravih ruskih ljudi...«. Lenard je bil prepričan, da je tudi Nemčija zainteresirana za rusko-poljski spor ter da zato ne nastopa proti zatiranju Poljakov v Rusiji. Nemčiji gre v bistvu za to, da do sprave sploh ne bi prišlo.¹²² Lenard je obenem Rusiji odrekal »evropejskost«, zato je videl v ruskem načrtovanju rusko-poljske sprave le prevaro, ki »prihaja včasih iz zle volje, večkrat pa tudi iz pomote, da prenašamo naše evropejske pojme na Rusijo...«. Ravno zato je trdil, da Slovenci premalo upoštevajo »edini na Ruskem merodajni faktor: policijo in birokracijo...«.¹²³

To je bilo stališče, s katerega je Lenard ocenjeval tudi novoslovansko idejo in gibanje. V ideji ni videl nič novega, saj je menil, da sta tako ideja kot gibanje »le poizkus in sicer najbrže zadnji poizkus oživiti stari slavizem...«. Kot

¹¹⁹ Die Slawische Konferenz in Prague, Laibacher Zeitung, Nr. 161, 16. Juli 1908.

¹²⁰ Slovenec, št. 159, 14. julij 1908.

¹²¹ Leopold Lenard, rojen 1876 v Svibnem, študiral teologijo v Innsbrucku, filozofijo v Lvovu (1903–4) in na Dunaju; živel v Krakovski (1906) in Varšavski škofiji (1907).

¹²² Nekaj slovanskih vprašanj (rusko-poljska sprava). Čas 1909, str. 84. (Rusko-poljska sprava.)

dokaz je navedel članke iz glasila mladočeške stranke Narodný listý. Glede na vsebino je list označil kot »organ starega slovanofilstva«, ker je objavljajal predvsem prispevke ruskih »slovanofilov«, ki so vse to, kar ponuja novoslovanstvo, že imeli v svojih programih. Obenem je analiziral tudi prispevke v listih Novoje Vremja (urednik je bil eden udeležencev kongresa, Maklakov) ter Moskovskie Vjedomosti. Lenard je trdil, da vsebina prispevkov dokazuje, da uredniki niso ločevali starega in novega slavizma, da med njima niso videli nobenega načelnega nasprotja; kot pomembno dejstvo je navedel svarila teh listov, naj bodo avstrijski Slovani previdni, »naj ne prinašajo med slovanstvo preveč avstrijske barve...«.¹²³

Lenard je dokazoval, da Rusi sodelujejo pri gibanju samo zato, ker ideja sama njihovega vpliva ni niti omejevala niti zavračala. Prepričan je bil, da v nasprotnem primeru Rusi tako polnoštevilno ne bi nikoli sodelovali. Sprava Poljakov in Rusov, ki sta jo načrtovala Kramář in Dmowski, se je zdela Lenardu povsem nemogoča, ker sta imeli Rusija in Poljska popolnoma nasproten kulturni in politični razvoj. »Med Rusom in Poljakom stoji pa skoraj neprodirna stena, različna kultura, na eni strani bizantinizem, kateremu so primešani tartarski vplivi, na drugi Zahodno-evropejski katolicizem.« V ruski birokraciji je videl zavoro, ki preprečuje spravo dveh narodov, kajti, »ako bi privolila v tako spravo, bi to storila le iz splošno človeških, iz slovanskih ali ruskih patriotskih razlogov proti svojim osebnim koristim... Rusko-poljska sprava bi bila torej mogoča, ako bi imela ruska birokracija toliko patriotizma, da bi bila sposobna žrtvovati del svojih osebnih koristi na oltar domovini. Toda ena najbolj groznih in obupnih prikazni za Rusijo je, da manjka ruski birokraciji popolnoma vsakega patriotskega čustva.« Zato je bil do napovedane sprave izredno skeptičen, saj je menil, da »ni mogoče najti niti, ki bi mogla privedi do sprave.«¹²⁴ Novoslovansko misel in njene glavne predstavnike je ocenjeval predvsem s stališča katoliške cerkve. Že samo geslo »enakost, bratstvo, svoboda« je izzivalo ogorčenje, kajti, »to so kričali največji krvoloki francoske revolucije in v tem imenu izvrševali grozodejstva...«.¹²⁵ Druge programske točke je ocenjeval le kot taktiko, ker kažejo le na trenutne rešitve položaja Slovanov, ne dajejo pa »osnovnih načel, po katerih bi se moral novi slavizem voditi...«. Dejstvo, da so novoslovansko idejo nekateri proglašali kot izključno kulturno delovanje, je ocenjeval kot popuščanje Rusiji, kajti tudi Rusi so, potem ko jim ideja panslavizma ni uspela, »potisnili... politično idejo v ozadje in pričeli naglašati, da hočejo le kulturno edinstvo. Ta fraza je samo krinka, a tudi nezmišl, ker kulturnega zblížanja, recimo, z Rusijo, nam ni potreba...«.¹²⁶

Lenardov odpor do Rusije, do njene notranje in zunanje politike, je bil torej glavni motiv za zavračanje novoslovanske ideje. Zato je novoslovanstvo označil kot »epigonstvo starega panslavizma«, ki da je že imel v programu tako ustanovitev Slovanske banke, propagando za potovanja po slovanskih deželah, predlog za organizacijo slovanske razstave ipd.

Lenard se je zavzel za novi, drugačni, od Rusije neodvisni panslavizem. Hkrati s tem je vseskozi poudarjal, da slovansko vprašanje ni istovetno z ruskim, da je slovanska bodočnost mogoča tudi »brez bodočnosti Rusije in celo mogoča proti sedanji Rusiji...«. Edino prihodnost ruskega naroda v političnem in državnem smislu je videl šele s padcem tedanje ruske države. Edini vseslovanski program, ki ga je Lenard zagovarjal in ga tudi brez zadržkov podpiral, je bil program skupine poljskih kulturnikov okrog lista Swiat Słowiański. Njegov program je Lenard označil kot »edini jasen slovanski program«, zato ga je navedel v celoti: 1. Vsak slovanski narod si sam določi obliko, v kateri hoče obstojati. Če hoče biti klerikalen, naj bo klerikalen, če liberalen, naj bo libe-

¹²³ Nav. d., str. 84.

¹²⁴ Nav. d., str. 84.

¹²⁵ Nav. d., str. 85.

¹²⁶ Nav. d., str. 85.

ralen, če socialističen, naj bo socialističen. Noben sosedni narod nima pravice vsiljevati mu gotovih form. 2. Slovanska vzajemnost mora imeti zmisel le kot politično vprašanje. Kulturna vzajemnost je fraza, ki nima nobenega zmisla. 3. Težišče slovanstva ne leži v Rusiji, ampak v Avstriji. Ruski Slovani so pod gotovimi oziri še bolj zatirani kakor na Turškem. Morda pride čas, ko bo Avstrija morala osvoboditi Rusijo absolutizma in birokratizma. 4. Dosledno je tudi Avstrija edina poklicana narediti na jugu red in dati južnim Slovanom skupno državno obliko. Ne iz Srbije, ampak iz Avstrije mora izhajati južnoslovanska politika. 5. Dualizem je nemogoča in nenaravna državna oblika za Avstrijo. Ustroj, ki edini odgovarja nje bistvu in potrebam, je federalizem.¹²⁷

Ne glede na to, da Lenard ni posebej komentiral tega programa, je očitno, da je bil med Slovenci eden redkih, ki je slovansko vprašanje obravnaval kot izključno politično vprašanje. Obenem je poudaril, da program ni »protiavstrijski, ampak nasprotno, celo velikoavstrijski; ni protiruski, ker obeta ruskemu narodu svobodo v federaciji z Avstrijo; ni protijugoslovanski, nasprotno, obeta jim zedinjenje v višji kulturi.«

Lenard je v okviru takega avstroslovizma predvidel rešitev še enega pomembnega vprašanja, ki naj bi pogojevalo slovansko vzajemnost, to je, zedinjenje vzhodne in zahodne cerkve. Ker je bilo vprašanje zedinjenja cerkva staro že 900 let in se je za zedinjenje zavzemala predvsem katoliška cerkev, je Lenard krivil pravoslavno cerkev za to, da se zedinjenje še ni urušnilo. Menil je, da so »pri pravoslavnih občutili to potrebo le jako sporadično posamezni, bolj genialni in dalekovidni ljudje, ki so jih rojaki takoj 'desavouirali', zatajili.«¹²⁸ Obenem je obžaloval, da je tudi v Rusiji katoliška cerkev nazadovala, med drugim tudi zato, ker iz Rima niso dobili prave podpore. Lenard je vprašanje zedinjenja cerkva obravnaval kot prvovrstno politično vprašanje, zaradi katerega tudi ni možno tesnejše sodelovanje z Rusijo. »Naivno je, ako se včasih sliši, da smo si bratje, loči nas samo nekaj dogem. To ni resnično, loči nas jako mnogo, loči nas dogma, politika, zgodovina, življenje, kultura; pravoslavne loči cela skupina pojavov, katere moremo zaznamovati s skupnim imenom »bizantinizem.«¹²⁹ Samo zedinjenje se Lenardu ne zdi smiselno, kajti, »mi bomo ločeni, tudi ako bi se dogmatično zedinili. Nikar se ne slepimo s frazo, da so pravoslavni tako privezani na svoje obrede, da bi bili pripravljeni se zediniti, ako bi imeli le zagotovilo, da se jim puste obredi in samostojnost cerkva.«¹³⁰ Glede na vsa nepremostljiva nasprotja med zahodno in vzhodno cerkvijo je Lenard predlagal, naj zahodna cerkev začne v ogroženih področjih enostavno ustanavljati verske družbe, oziroma »naj bi se oživila in temu priredila stara, častiljiva Ciril-Metodova družba. Zbrani denar bi se uporabljal, da bi se katoličanom, zlasti v Litvi, na Beloruskem in Maloruskem ... pomagalo postaviti cerkve ali kapelice ... Ustanovila bi se katehetska šola ... To bi bila tudi ena oblika praktičnega panslavizma — propaganda dela ...«¹³⁰

Podobne poglede na slovansko vzajemnost je imel tudi urednik lista *Swiat Słowiański*, Feliks Koneczni, ki je bil prav tako skeptičen in nezaupljiv do ruske politike. V razgovoru z Ivanom Lahom leta 1910 je pojasnil to poljsko nezaupanje do Rusije ter s tem do novoslovanstva sploh, zaradi česar se Poljaki drugega kongresa v Sofiji leta 1910 tudi niso udeležili. V razgovoru je Koneczni poudaril, da novoslovanstvo »še ni premagalo vseh zaprek, ni moglo uničiti preteklosti«. Zato so Poljaki predlagali delitev slovanstva na katoliško in pravoslavno,¹³¹ kar je očitno sprejel tudi Lenard. Lenard si je tudi v praksi prizadeval za tesnejše stike s Poljaki, s katerimi je navezal stike že ob svojem bivanju v Lvovu in Krakovu. Prav tako kot drugi katoliški izobraženci je bil prepričan,

¹²⁷ Nav. d., str. 85–86.

¹²⁸ (Nekaj slovanskih vprašanj). O zedinjenju cerkva, *Cas* 1909, str. 136.

¹²⁹ Nav. d., str. 138.

¹³⁰ Nav. d., str. 139.

¹³¹ Ivan Lah, v *Sofijo*, SN, 9. julij 1910.

da je Poljska dobra protiutež češkemu vplivu, zato se je tudi on zavzemal za študij na poljskih univerzah: Hkrati s tem je s svojim dopisovanjem v poljske časopise veliko prispeval tudi k spoznavanju Poljakov s slovenskimi kulturnimi in gospodarskimi razmerami in znanstvenimi dosežki.

Med zanimivejšimi prispevki o slovanskih problemih je tudi članek J. Adlešiča o slovanskem pravu.¹³² S krajšim zgodovinskim pregledom pravnih teorij je skušal dokazati, da v znanosti obstoji tudi posebno 'slovansko pravo'. Kot je zapisal, »se je začelo instinktivno slutiti in čutiti, da eksistira posebna pravna individualnost slovanska«. Adlešič je bil previden in je priznal, da zaenkrat še ni mogoče podati neke jasne slike ali splošne karakteristike slovanskega prava, toda optimistično je verjel, da bo to mogoče, »ko razberemo, kaj imajo vsi ti narodi skupnega ali enakega...«. Vsekakor je v Adlešičevem prispevku najbolj zanimiva omemba Joachima Lelewela,¹³³ ki je že pred letom 1848 poudarjal, da temelji slovansko pravo na načelih skupnosti in občnosti, ter da so bila načela francoske revolucije »enakost, bratstvo, svoboda« vsebovana že v slovanskem pravu. Adlešič je Lelewela in njegovo trditev navedel le kot eno med mnogimi drugimi in o njej ni podal nobene sodbe. Težko bi bilo trditi, da Kramař ni poznal Lelewelove teorije, prav tako pa ni nobene podlage za trditev, da bi ravno od Lelewela prevzel geslo »enakost, bratstvo, svoboda« kot temeljno geslo novoslovanstva.

V Času so objavili prispevke o jezikovnih vprašanjih,¹³⁴ o vprašanju ruske cerkve,¹³⁵ ponatisnili pa so tudi veliko poljskih prispevkov, zlasti iz lista *Swiat Slowianski*. Da bi pritegnili čim večje število slovenske dijaške mladine, so vsekozi objavljali poročila o poljski solidarnosti z bojem Slovencev za lastno univerzo. Prav tako so bili prepričani, da Slovenci Poljakom niso tako naklonjeni kakor Čehom. Josip Stuller je zapisal, da »še mnogo Slovencev živi v starem predsodku, da Poljaki še zmerom stoje na takozvanem vsepoljsko-šovinističnem stališču ter se ne brigajo za noben drugi slovanski narod, ampak poznajo samo sebe in blagor svojega naroda, misel obnovitve nekdanjega kraljestva, z eno besedo, da so gluhi za vsako slovansko vzajemnost, bodisi kulturno, bodisi politično. Kdor bi tako sodil, je prespal razvoj slovanske misli najmanj za deset let.«¹³⁷ Da bi bralce prepričal, je Stuller objavil obsežen oris tedanjega političnega in kulturnega delovanja Poljakov ter skozi ta oris skušal dokazati »slovanskost« Poljakov ter upravičenost velike pozornosti, ki jim jo je izkazovala slovenska katoliška stranka in njen tisk.

VI.

Obdobje med praškim in sofijskim kongresom leta 1910 je potekalo v znamenju avstrijske zunanje politike. Najpomembnejši dogodek leta 1908 je bila gotovo aneksija Bosne in Hercegovine, medtem ko so bili za Slovence najbolj odmevni septembrski dogodki, ki so povzročili še ostrejšo razcepljenost glavnih nosilcev slovenske politike. Aneksija je pomenila za Kramařa, utemeljitelja novoslovanstva, pravo katastrofo. Čeprav ne dokazano, pa vendarle vseskozi poudarjano sodelovanje Rusije in zunanjega ministra Izvolskega, Kramařevega pogostega sogovornika, pri aneksiji, je pomenilo nasprotnikom gibanja še dodaten dokaz, da je povezovanje z Rusijo nemogoče, iluzorno. Kljub temu se je Kramař omejil na kritiko avstrijske zunanje politike, kar je jasno povedal na

¹³² Slovansko pravo, Cas, 1910, str. 309.

¹³³ Joachim Lelewel, 1786–1861, poljski zgodovinar, profesor na univerzi v Vilni in Varšavi; po poljski novembrski vstaji deloval v emigraciji v Parizu; tam izdal delo *Considerations sur l'etat politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*, Lille 1844. Lelewel ni odklanjal sodelovanja Slovanov z Rusijo; kot največjo nevarnost je videl Nemce, zato je po poljski vstaji propagiral skupen nastop Slovanov proti nemški nevarnosti.

¹³⁴ Anton Breznik: Slovanske besede k slovanski, Cas 1909, str. 268.

¹³⁵ A. Pavlica, O položaju ruske cerkve v sedanjem času, Cas 1909, str. 432–438.

¹³⁶ Josip Stuller, O stališču Poljakov in poljskega akademskega dijaštva do slovanskega vseučiliškega vprašanja, Zora 1908/1909, str. 102.

¹³⁷ Nav. d., str. 105.

Dunaju v delegacijah. Njegov govor je ponatisnila goriška Soča.¹³⁸ Kramař je predvsem poudaril, da Avstrija z aneksijo ni veliko pridobila, da pa so veliko izgubili prav avstrijski Slovani. Zato so Slovani z avstrijsko zunanjo politiko zelo nezadovoljni, čeprav so »zvesti Avstrijci«. Posebej je omenil sovražen odnos avstrijske politike do novoslovanstva, »akoravno je posebno Aerenthal izvrstno informiran, da neoslavizem nima nobenega političnega ozadja, temveč da le stremi za kulturno in gospodarsko zблиžanje slovanskih narodov. Kar hočejo prijatelji svetovnega miru izvesti med narodi vsega sveta, to hočejo neoslavisti izvesti predvsem med slovanskimi brati...«. Kramař je zahteval, naj bo avstrijska politika manj odvisna od nemške ter naj se »ozira na dejstvo, da je 60 % avstrijskega prebivalstva Slovanov«. Ob tem je poudaril, da Čehi »ne zahtevajo, da bodi Avstrija slovanska, ker vedo, da bi ne mogla obstojati brez konfliktov, kakor ne more obstojati brez konfliktov nemška Avstrija.« Zato je še enkrat omenil, da »neoslavizma ni smatrati za nevarnost Avstriji, izjemši slučaj, če se hoče delati protislovansko...«. S Kramařem se je strinjal tudi češki socialni demokrat Nemec, ki je novoslovanstvo označil kot gibanje, namenjeno le napredku in naprednim slovanskim elementom. Ker je bil Kramař prepričan, da je bila pri vprašanju aneksije Rusija v bistvu izigrana, je obdržal stike z večino ruskih politikov še naprej.

Na shodu v Pragi 1908 so med drugim sprejeli tudi sklep, da bo naslednji vseslovanski kongres leta 1910 v Sofiji. Izvoljen je bil tudi pripravljalni odbor, ki je imel leta 1909 sestanek v Petrogradu in februarja 1910 še enega prav tako v Petrogradu. Tudi pri teh pripravah je od Slovencev sodeloval Ivan Hribar.

Kongres v Sofiji se je začel 10. julija 1910, predsedoval pa mu je Stevan Savov Bobčev, eden najbolj dejavnih bolgarskih novoslovanov. Nekaj dni pred začetkom kongresa je Bobčev izjavil, da »kongres ne bo demonstracija zoper kak narod, temveč miren sestanek, ki naj širi medsebojno spoznavanje in kulturno zблиžanje...«. Komentiral je tudi neudeležbo Poljakov in Ukrajincev: »Kar se tiče onih slovanskih bratov, ki nočejo priti v Sofijo, ponavljam, da jim je najpotrebnejši rusko-poljski mir, in torej slovanski kongres. Vsak Slovan bo dobil vtisk, da tisti, ki se ogiblje odgovora, ne želi miru.«^{138a} V okviru dejavnosti kongresa so organizirali vrsto spremljajočih prireditev, tako shode slovanskih zdravnikov, časnikarjev, pravnikov. Zborovali so tudi vsi slovanski turistični delavci, čebelarji, sokolske organizacije, organizirali so razstavo knjig ipd.

Poljske razloge za neudeležbo je Ivanu Lahu, ki je skozi poljsko ozemlje potoval v Sofijo, razložil Feliks Koneczni, urednik lista *Swiat Slowianski*. Koneczni je poudaril, da sofijski shod »ni nadaljevanje praškega shoda«, tudi zato ne, ker so Bolgari »rusofili«, pa tudi grof Bobrowski je po mnenju Konecznega »spremenil svoje mnenje glede slovanstva...«. Koneczni je povedal, da bodo Poljaki še naprej vztrajali pri svojih starih, stalnih in ustaljenih pravicah in zahtevah, ki jim jih je Rusija vseskozi odrekala. Te pa so avtonomija, uvedba poljskega jezika v šole in urade, politična enakopravnost in priznavanje državljanskih pravic.¹³⁹ »Kdor nam to odreka, ni Slovan!« je kategorično zatrdil. Dejansko so ne le slovansko usmerjeni Poljaki po letu 1905 in še bolj po letu 1908 pričakovali, da jim bo Rusija našteje zahteve odobrila, toda zgodilo se ni nič, Rusija ni dovolila niti uvedbe poljskega jezika v šole. Ukrajinci se shoda niso udeležili iz enakih razlogov kakor pred dvema letoma.

Tudi temu shodu je predsedoval Karel Kramař in v uvodnem govoru ponovil temeljne točke programa, to je, svobodo, enakost in bratstvo vseh slovanskih narodov. Obenem je izrazil svoje veliko razočaranje nad odsotnostjo Poljakov, nič pa ni omenil Ukrajincev. S tem v zvezi je še dodal: »kdor podira

¹³⁸ Iz delegacij, Soča, št. 119, 18. oktober 1910.

^{138a} Nemci, Turki in vseslovanski kongres, SN, 4. julij 1910.

¹³⁹ Ivan Lah, v Sofijo, SN, 9. julij 1910.

te temelje, ta je škodljivec svete slovanske stvari. Slovan, ki drugega Slovana zatira, ni Slovan, kdor se sam postavlja na druge, ali stoji v družbi onih, ki hočejo druge s silo vladati, ni Slovan...¹⁴⁰ Obenem je Kramář izrazil obžalovanje, da na kongresu ni prisoten tudi Ivan Hribar. V poročilu v Slovenskem Narodu je zapisano: »ko je govornik izgovoril Hribarjevo ime, se je vse občinstvo kakor elektrizirano dvignilo s sedežev, vse je klicalo Živio Hribar, urá, Hribarju izkazan aplavz pa je trajal več minut...^{140a}

Kljub temu, da so bile v tem času politične razmere za slovanske narode slabe, so se voditelji novoslovanskega gibanja odločili, da vztrajajo pri izključno kulturno-prosvetnih in gospodarskih temah, kar se je zelo hitro izkazalo kot napačno. Resolucije, sprejete v Sofiji, so bile: resolucija o realizaciji slovanske razstave, ki naj bi bila 1913 ali 1915 v Petrogradu ali Moskvi; resolucija o ustanovitvi slovanske banke; o slovanskem književnem bazarju, s katerim naj bi se otresli odvisnosti od leipziškega sejma; resolucija o ustanovitvi zveze slovanskih turističnih društev; resolucija o ustanovitvi Zveze slovanskih gledališč; resolucija o združenju slovanskih akademij; o izdajanju slovanskih antologij. Sprejeli so tudi resolucijo, naj akademije v Beogradu, Krakovu, Petrogradu, Pragi in Zagrebu ustanovijo svojo zvezo, ki bi vključevala tudi slovansko zvezo univerzitetnih knjižnic.

Pravzaprav je bila v Sofiji še najbolj zanimiva diskusija o vseslovanskem jeziku. Večina je bila enotna v ugotovitvi, da ruščine ne morejo sprejeti za vseslovanski jezik; poudarili so, da vse dotedaj, »dokler ne bodo ruski profesorji na mednarodnih učenih shodih zahtevali, da se upošteva kot svetoven jezik...¹⁴¹ Ob tem vprašanju je Ivan Lah v svojem poročilu omenil, da ravno Slovenci govorijo največ slovanskih jezikov, da pa bi morali na Slovenskem v večji meri propagirati učenje ruščine, ki je »za nas zelo lahka in velikega pomena, ker nam odpre veliko in krasno literaturo.«¹⁴²

Na kongresu je govoril tudi Andrej Gabršček, ki je v govoru poudaril, da je rešitelj vseh Slovanov »drugi car Osvoboditelj — ruski narod, ki bo zopet prinesel zasužnim bratom zlato svobodo...«. Pisec poročila navaja, da je imel Gabrščkov govor »kolosalen efekt... Vse je hitelo k njemu... Toda ploskanje ni hotelo prenehati...^{142a}

Iz sprejetih resolucij je razvidno, da na shodu ponovno niso, vsaj javno ne, obravnavali rusko-poljskega vprašanja in prav tako ne odnosov med južnoslovanskimi narodi, zlasti med Bolgari in Srbi. Sofijski kongres je pravzaprav pokazal edino to, da je gibanje izgubilo vpliv, moč in predvsem enotnost. Tako ruska kot avstrijska politika sta bili v tem obdobju taki, da bi Kramář in sodelavci lahko ponovno enotnost vzpostavili le z odločnejšimi in predvsem bolj konkretno določenimi cilji gibanja, če se ne bi v takšni meri ozirali na nemško in na avstrijsko politiko. Tako pa so s poudarjanjem izrecno kulturnega značaja gibanja vseskozi skušali prepričati avstrijsko politiko, da je gibanje za obstoj Avstrije povsem neškodljivo, in predvsem, da je povsem nepolitično. Na drugi strani pa so skušali prepričati nasprotnike gibanja med Slovani s trditvijo, da je prav kulturna ideja tista, ki lahko v okviru novoslovanskega gibanja združuje različne ideologije in politične opredelitve.

Poročila o kongresu v Sofiji so bila v slovenskih časopisih sila skromna in redka. Največ je o shodu poročal Slovenski Narod, toda mnogo bolj zmerno in previdno kakor pred dvema letoma. Ponatisnili so izjavo bolgarskega predstavnika Bobčeva, ki je tudi v Sofiji poudaril najbolj nujen problem, problem razrešitve spora med Rusi in Poljaki, kar bi dobro vplivalo predvsem na odnos Poljakov in Ukrajincev do slovanstva, ohrabilo pa bi tudi ostale slovanske na-

¹⁴⁰ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., str. 74.

^{140a} Kramářev govor, SN, št. 169, 13. julij 1910.

¹⁴¹ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910, str. 75.

¹⁴² Prav tam.

rode.¹⁴³ Glavni »spiritus agens« novoslovanske ideje na Slovenskem, Naš list, v tem času ni več izhajal,¹⁴⁴ odmevi v drugih listih pa so bili bolj ali manj skopi in kritični.

Dokaj kritičen je bil komentar slovenskih socialnih demokratov, objavljen v Naših zapiskih. Predvsem je bil pisec skeptičen do novoslovanstva s stališča jugoslovanskega zблиževanja in s stališča vse bolj izrazitega ruskega približevanja Srbiji. Pisec »Junij« (Etbin Kristan) je videl glavno nevarnost v pravoslavju: »Mislili smo, da vendar napoči čas, ko preneha ljubimkanje s pravoslavjem ... Ni dvoma, da je križarska vojna proti Avstriji predvsem zaradi tega v Rusiji tako priljubljena, ker ogromna večina Rusov vidi v Srbiji pravoslavno državo, ki se naj po robu postavi katolicizmu Avstrije ...«.¹⁴⁵ Sodelovanje Rusije v novoslovanskem gibanju je ocenjeval izključno skozi ruske interese, naperjene proti Avstriji, kar je vzpodbudila že avstrijska aneksija Bosne in Hercegovine. Sicer pa si je tudi »Junij« predstavljal slovansko sodelovanje predvsem kot kulturno približevanje vseh slovanskih »plemen«, kot kulturno povezovanje brez političnih ciljev: »Vsaka politična primes škoduje in jo je treba odvracati ...«. Kot edino pravilno možnost je videl le »vsestransko izmenjavanje kulturnih vrednot posameznih slovanskih narodov, občno dajanje in sprejemanje vsega, kar je najboljše med kulturnimi zakladi vsakega slovanskega naroda.« Kot nekaj novega, kar doslej v razpravah in komentarjih na Slovenskem še ni bilo omenjeno, je »Junij« nakazal možnost, da bi na ta način Slovani lahko prišli do nekega novega skupnega filozofskega in socialnega nazora, ki bi ustrezal skupnim črtam slovanske narodne psihologije. V tem je videl edino pravo in veliko kulturno nalogo slovanstva, »to je vseslovanstvo Prešernove Zdravljice ...«.¹⁴⁶ V takem »duševnem« slovanstvu bi bilo veliko pozitivnega tudi za Slovence, kar pa seveda na noben način ne bi smelo biti povezano z ruskim panslavizmom. Prepričan je bil namreč, da »tako slovanstvo nima nič skupnega niti s Kazaki niti s sabljami in topovi ...«. Sicer pa se Junij v prispevku ni dotaknil vprašanja rusko-poljskih odnosov, prav tako ni bil — tako kot ostali socialisti okrog Rdečega praporja ali Delavskega lista — kritičen do sodelovanja Kramača z reakcionarnimi oziroma konservativnimi politiki in strankami. V nasprotju s socialisti, ki so vseskozi opozarjali na nedemokratičnost sodelujočih predstavnikov reakcionarnih režimov in se zavzemali za političen pristop k reševanju nacionalnega vprašanja, s tem pa tudi socialnega, je bila »Junijeva« kritika osredotočena predvsem na odnos do ruske politike. Junij tudi ni komentiral Hribarjeve udeležbe v gibanju.

Najbolj popolno informacijo s shoda je podal Ivan Lah v podlistku v Slovenskem Narodu¹⁴⁷ ter v poročilu v Omladini,¹⁴⁸ medtem ko je Gabrščekov oris dogodkov v Sofiji precej krajši kakor dve leti prej.¹⁴⁹ Lahovo poročilo v Omladini je izredno izčrpno, natančno, predvsem pa pomeni ponoven poskus, prepričati slovensko mladino in vso slovensko javnost, da novoslovanstvo ni nevarno, da to ni »neko iredentstvo ali celo veleizdajalstvo«. Proti novoslovanstvu nastopajo predvsem tisti, ki v gibanju in ideji vidijo »raznim državam nevarno gibanje ... panslavistično ali rusofilsko agitacijo oziroma rusko propagando ...«.¹⁵⁰ Lah je sicer navedel, da gibanju in ideji nasprotujejo tudi napredna gibanja in struje, ker »vidijo v njih premalo naprednosti oziroma preveč nazadnjaških elementov«, toda temu nasproti ni navedel nobenih argumentov ali protidokazov. Prav tako je omenil »razne cerkvene in klerikalne stranke, ki v gibanju vidijo preveč pravoslavnih oziroma naprednih elementov ...«. Edi-

¹⁴³ Nemci, Turki in vseslovanski kongres, SN, 4. julij 1910.

¹⁴⁴ Naš list je izhajal do leta 1909.

¹⁴⁵ Junij, Poraz?, Naši zapiski, 1909/1910, str. 53.

¹⁴⁶ Nav. d., str. 54.

¹⁴⁷ Ivan Lah, V Sofijo, SN, 9. julij 1910.

¹⁴⁸ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910.

¹⁴⁹ Slovanski dnevi v Sofiji, Gabršček, Goriški Slovenci II., Gorica 1934, str. 345—348.

¹⁵⁰ Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910, str. 74.

ni protiargument je bilo njegovo sklicevanje na Kramačeve besede na kongresu, da je potrebno o novoslovanstvu veliko razmišljati in »nekateri misli večkrat ponavljati, kajti že to bi opravičevalo slovanske narode, da se shajajo...«. Obenem je bil tudi prepričan, da je kljub temu, da resolucije s praškega shoda večinoma niso bile realizirane, za Slovane pozitivno že to, da se ponavljajo; »ponavljale se bodo tako dolgo, da se uresničijo...«, kajti, »glavna stvar je, da vemo, kaj je potrebno, s časom pride tudi delo...«.¹⁵¹

Zanimivo primerjalno analizo je takoj po končanem kongresu napisal tudi Bogumil Vošnjak. Primerjal je zahteve Slovanov, izražene na kongresu leta 1848 v Pragi s kongresoma 1908 in 1910. Glavno razliko je videl v pričakovanjih Slovanov; menil je, da je leta 1848 »prešinjala udeležnike misel narodne avtonomije, dasi pojmu niso dali današnjega, že precej točnega in jasnega pomena...«, ki pa tudi kasneje ni kaj prida napredovala. Razlika med prvim in drugim praškim shodom je bila tudi v tem, da je imel drugi shod že povsem meddržavni značaj, »pojavlja se mogočen okvir neke velike meddržavne organizacije slovanskih narodov«. Vošnjak je poudaril tudi, da je bilo na prvem kongresu prisotno predvsem plemstvo, »leta 1908 pa češko plemstvo sploh ni bilo pozvano, kar dokazuje, da se je slovanska misel tekom pol stoletja tudi zdemokratizirala«. Glavni problem je videl predvsem v dejstvu, da si je slovanski shod leta 1908 kot glavno načelo postavil »nedotakljivost meja«, da »tako kot 1848... ne stoji na stališču narodu lastne države, ne spoznava narodne države kot edine oblike, ki bi jo imela narodnost v svojem razvoju.«¹⁵² Vošnjakovo razmišljanje je bilo eno redkih kritičnih pogledov na novoslovansko gibanje v času sofijskega shoda.

S kongresom v Sofiji se je novoslovansko gibanje praktično izteklo. Izkazalo se je, da izogibanje političnim vprašanjem oziroma problemom slovanskim narodom ni prineslo nič koristnega, nič pričakovanega. Nasprotno, tako Poljaki kot tudi drugi slovanski narodi so bili razočarani; zlasti med Poljaki se je utrdilo prepričanje, da sporazum ali sprava z Rusijo nista mogoča. Na drugi strani pa poudarjena »kulturnost« gibanja ni prepričala Avstrije, da Slovani dejansko delujejo za njeno ohranitev, in je gibanje vseskozi obravnavala kot potencialno nevarnost in sovražno delovanje proti državi. Kramačeva vizija in želja po zbližanju Avstrije in Rusije za protiutež Nemčiji ter rusko-poljska sprava sta se izkazali kot povsem nerealni in predvsem preveč idealistični.

Kaj so pridobili Slovenci? Po časopisnem gradivu je težko soditi, kako na široko so simpatije do gibanja segale med Slovenci. Glasila slovenskih strank so objavljala predvsem mnenja in stališča najbolj vplivnih osebnosti v strankah, tako da časopisno gradivo ne more biti merilo v širšem smislu.

Slovenci vseh strank so po aneksiji iskali in utrjevali stike s Hrvati in Srbi v monarhiji. S priključitvijo Bosne in Hercegovine Avstriji so mnogi pričakovali spremembe, ki bi Avstrijo dejansko spremenile v trialiistično državo, v kateri bi imeli južni Slovani svojo tvorbo. Zato je bila ugotovitev Bogumila Vošnjaka iz leta 1910, da »stoji med Slovincem in Slovanom Jugoslovan« zelo točna in zelo realna.

¹⁵¹ Nav. d., str. 75.

¹⁵² Slovanski kulturni parlament, SN, št. 175, 15. julij 1910.

Summary

NEO-SLAVISM AND THE SLOVENES

Irena Gantar Godina

The article is a short survey of how the Neo-Slav idea was implemented among the Slovenes. It is based mainly on the articles and short news in Slovene newspapers and, weekly and monthly magazines. Neo-Slav idea promoted by Karel Kramar was, though not as widely as in Bohemia, accepted also among Slovene liberal politicians and intellectuals. One of the most active and enthusiastic about the idea of equal cooperation of the Slavs within the Habsburg Monarchy and, also with other Slavs, was Ivan Hribar. But Hribar's idea of political cooperation with all Slav nations, including Russia, was not accepted by all Slovene sympathizers of the Neo-Slav idea. The majority accepted Kramar's visions of cultural and economical cooperation.

Since the Slovene political scene was strongly divided into two different ideological groups, liberal and catholic, also the catholics had their own project of all-Slav cooperation. The catholics and their Slovene People's Party accepted only the links realized with Poles, Czechs, Croats and, Austrian Serbs; they strongly rejected any cooperation with Russia. They claimed for the cooperation of the Slavs within the Monarchy only, i.e. they claimed for Austroslav principle.

The liberal Slovenes were quite actively involved with the activity of the Neo-Slav movement — they were present at both congresses, in Prague and in Sofia — but among the Slovenes the idea with its results did not have such an impact as it was expected. One of the reasons was also the annexation of Bosna and Herzegovina which caused greater interest in the links and the cooperation with the Croats and the Serbs within the Monarchy, i.e. the Yugoslav idea. The annexation raised new hopes among the Slovenes that the Monarchy could become a real Slav state realized on the principles of federalism. Thus since that time the Yugoslav idea has prevailed also among the Slovenes.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljajanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
PZDG 1960/2
PZDG 1961/1-2
PZDG 1963/1-2
PZDG 1965/1-2
PZDG 1966/1-2
PZDG 1967/1-2
PZDG 1968/69, 1-2
PZDG 1970/1-2
PZDG 1971/72
PZDG 1974
PZDG 1975/76
PZDG 1977

PZDG 1978/79

PZDG 1980

PZDG 1981

PZDG 1982

PZDG 1983

PZDG 1984

PZDG 1985

PNZ 1986

PNZ 1987

PNZ 1988

PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.

PNZ 1989/2